

JURAJ KRIŽANIĆ PROROK MESIJANIZMA KULTURE
KRIŽANIĆEVO OČITOVANJE O MISIJI U MOSKOVIJI – DELLA
MISSIONE IN MOSCOVIA

Ivan GOLUB, Zagreb

Sažetak

U svojem manifestu, predstavnici tajniku Kongregacije za širenje vjere Francescu Ingoliju student teologije Juraj Križanić izlaže svoju »moskovsku namisao – intentio moscovitica« 1641. Tu veli: »Ja ne držim Moskovljane niti krivovjercima niti raskolnicima (jer njihov raskol ne proizlazi iz oholosti, pravog korijena raskola, nego proizlazi iz neznanja), već ih držim za kršćane koji su jednostavno zavedeni u zabludu. I tako mislim da ići među njih, razgovarati s njima – ne znači ići propovijedati im vjeru (pothvat koji se ja nikad ne bih usudio poduzeti), već znači ići poticati ih na vrline, na znanost, na slobodna umijeća. Kad to bude uvedeno, bit će lako pokazati im njihovu lažnost i prijevaru, što će biti djelo drugih, punih duha i kreposti«. Šest godina kasnije piše iz Smolensčine zemljaku i prijatelju Rafaelu Levakoviću Croati u Rim, kako je vjeran Predstavci što ju je 1641. uputio Francescu Ingoliju. I veli: »Ja nisam te zasluge da bih se usudio nadati da će se preko mene moći zbiti obraćenje moskovskoga naroda, ali niti ne dvoim o tome: Kao što je književnom izobrazbom poganskih filozofa na latinskom i grčkom jeziku bio utr put svetim ocima za raspravljanje o stvarima vjere, tako bi se također, u nejednakom razmjeru, književnom izobrazbom u našem jeziku, ako se Božjem Veličanstvu sviđi mene nevrijedna za to izabrati, mogla postaviti prethodnica obraćenju u tom narodu«. Ključna je to riječ o Križanićevu mesijanizmu kulture i o njegovu osobnom profetizmu. Križanić, došavši 1659. u Moskvu, upućuje caru Alekseju predstavku kojom mu se stavlja na službu. Iz nje je vidljivo da je ostao vjeran svojoj »moskovskoj namisli – intentio moscovitica« kako ju je zacrtao u Predstavci Ingoliju 1641., kako ju je potvrdio u pismu Levakoviću 1647. I kad je 1661. prognan u Sibiriju, Križanić, mutatis mutandis, ostaje vjeran namisli kao prorok mesijanizma kulture.

Ključne riječi: Križanić J., rusko pravoslavlje, katolici.

I.

Naći zajednički nazivnik za polifonu baroknu ličnost Jurja Križanića nije lako.¹ Ipak postoji dvoje što je nedvojbeno. To je određen mesijanizam i određen profeti-

¹ Cjelovitu bibliografiju Križanićevih djela i djela o Križaniću koja obuhvaća dva stoljeća (1772.–1972.) izradili smo Aleksandar Ljvovič GOLJDBERG (Petrograd) i ja (Zagreb) i

zam. Ako mesijanizam uzmemo u biblijskom smislu, možemo reći da je on u tome što se nekomu ili nečemu pridaje spasiteljsko poslanje odnosno spasenjska uloga. Juraj Križanić – ostajući vjernikom i teologom – pridaje slobodnim umijećima i etičkim vrijednostima – rečeno onodobnim, odnosno kulturi – rečeno današnjim govorom određenu spasiteljsku ulogu. I to u sklopu iskonskog kršćanskog spasenja, odnosno mesijanizma. On drži da će znanosti i umijeća te čudoredne vrijednosti, kad budu uvedene i potaknute u Rusiji, utrti put raspravi o vjerskim istinama i razlikama u njihovu poimanju. Sam nije pritom promatrač niti tek kabinetski mislilatelj, već založen djelatnik i to osobito riječju, govorenom i pisanom, na samom mjestu događanja. I u tom smislu nastupa kao prorok. Zanimljivo je da će upravo sebe označiti kao preteču. Njegov se, dakle, profetizam veže, po sličnosti, uz lik posljednjeg od proroka Starog i prvog proroka Novog zavjeta Ivana Krstitelja ili, kako Istok to voli većma reći, Preteču Gospodinovoga. I doista, sudbina će mu biti slična. Vladar će ga zatočiti.

U prvom svojem spisu koji predstavlja neku vrstu njegova manifesta iliti očitovanja Križanić iskazuje nešto što možemo nazvati mesijanizam kultura i predstavlja sebe nekim koga možemo odrediti prorokom. U dobi od 23 ili 24 godine mladić, još kao student svete teologije i pitomac Kongregacije za širenje vjere u Rimu, podastire svojem glavaru Francescu Ingoliju, tajniku Kongregacije, pred-

---

objavili je u zborniku »Juraj Križanić (1618.–1683.), Russophile and Ecumenic Visionary, edited by T. Eekman and A. Kadić, Mouton. The Hague – Paris, 1976., Slavistic Printings and Reprintings edited by C.H. Schooneveld, Indiana University 292, str. 329–352. Pritom je, ponešto shematski rečeno, dr. Goljdberg obuhvatio rusku i istočnu, a ja hrvatsku i zapadnu bibliografiju. K tome sam ja izradio popis Križanićevih djela koja Križanić spominje, ali nisu sačuvana. Popis sam sastavio tako da sam unio kontekstualni opis djela kako bi budućim istraživačima poslužila za lakše nalaženje (str. 332–336).

Selektivna bibliografija koju je izradio A. L. GOLJDBERG, a dopunili smo je Jaroslav ŠIDAK i ja, izašla je u *Historijskom zborniku* 21–22 (1968.–1969.) 513–528, te u zborniku *Život i djelo Jurja Križanića*, Biblioteka Politička misao 7, Zagreb, 1974., str. 259–277. Za razdoblje od 1974. do 1979. izradio sam bibliografiju *Bibliografija o Jurju Križaniću od 1974. do 1979.* koja je izašla u *Historijskom zborniku*, 31–32 (1978.–1979.) 325–329.

Selektivna, po samom djelu razasuta bibliografija nalazi se u knjizi: Ivan GOLUB, *Križanić*, Zagreb, 1987., Kršćanska sadašnjost, Bibliofilska izdanja 16, niz Iskonji, Zagreb, 1987. Novija, također po knjizi raspršena bibliografija nalazi se u knjizi: Ivan GOLUB, *The Slavic Vision of Juraj Križanić*, Postscript Ivo Banac, Friendship with Križanić and Russia, Publishers: Croatian P.E.N. Centre and MOST/The bridge, Zagreb – Dubrovnik, 1993. U obje navedene knjige dolazi i bibliografija nakon 1979.

O problemu Križanića u hrvatskoj i srpskoj historiografiji piše Jaroslav ŠIDAK *Juraj Križanić als Problem der kroatischen und der serbischen Literatur* u navedenom Zborniku: EEKMAN – KADIĆ, *Juraj Križanić (1618.–1683.) Russophile and Ecumenic Visionary*, str. 3–50. Šidak tu ne izvješćuje samo potanko o tome što je i gdje o Križaniću pisano, nego i kako. Procjenjuje bibliografiju, ocjenjuje i dopunjuje. O Križaniću u ruskoj historiografiji piše u istom Zborniku GOLJDBERG *Juraj Križanić in Russian Historiography*, str. 51–72.

stavku *Della Missione in Moscouia* godine 1641. U njoj očituje svoj mesijanizam kulture i sebe kao proroka tog mesijanizma. Ovaj temeljni spis čiji sam autograf otkrio² predmet je moje raščlambe i naznaka daljnjeg istraživanja.

II.

O misiji u Moskoviји – Della Missione in Moscouia. Tako je Križanić naslovio svoj mladenački spis podastri tajniku Kongregacije za širenje vjere Francescu Ingoliju. U uvodu ga naziva »skromnom bilješkom – umile nota«.³ Svim svojim spisima, kao i ovom prvijencu, Križanić će pridavati skroman naziv. Što je zapravo bila ta njegova »skromna bilješka«? Pogledajmo je poblize.

Sazdana je od tri dijela kojima prethodi nekoliko uvodnih riječi. Na početku Križanić utvrđuje kako je Sveta Stolica upućivala Rusiji »pisma, pobude i poslanstva, kako bi se Moskovljane od grčkih zabluda privelo k spoznaji istine, u koje su zablude ti priprosti ljudi zapleteni«.⁴ Prva već rečenica Križanićeva podneska otkriva njegovo stajalište i njegovo osjećanje. Za nj su ruski pravoslavci jednostavni ljudi koje su Grci zaveli u zabludu.

Spominje, jednako u uvodu, kako je Sveta Stolica u tom pothvatu uzimala pobožne i kreposne osobe, no oni nisu postigli vidljivog uspjeha, ali su zato pro-

² Autograf Križanićeve Predstavke Ingoliju *Della Missione in Moscovia* otkrio sam u Arhivu Kongregacije za evangelizaciju naroda, nekoć Kongregacije za širenje vjere u Rimu, pod signaturom Scrittura originali riferite nelle Congregazioni generali, svezak 338, listovi 533r do 542v. To je bilo u vrijeme mojih prvih istraživanja o Križaniću u Rimu, kad sam pripremao disertaciju o njegovoj ekleziologiji 1961.–1963. Nisam, na žalost, poslušao savjet prof. Vjekoslava Štefanića koji mi je prije toga još u Zagrebu, čim sa se počeo baviti Križanićem, svjetovao da, čim što otkrijem, to smjesta i objavim. Kod njega sam, naime, bio da ga upitam što stoji iza njegove tvrdnje da je Križanić neposredan izdanak Levakovićeve, koju je donio u članku o Levakoviću u Enciklopediji Jugoslavije (sv. V, str. 521–522). Reče mi da stoji iza toga puno istraživanja. No, neobjavljenih. Skupljao je, reče, građu a nije je objelodanjivao. Meni je, kao znanstvenom »poletarcu« starac dao savjet da objavljujem kad što otkrijem. Nisam poslušao ni savjet prof. Meistowicza, ravnatelja Poljskog Instituta u Rimu, kojemu sam se obratio radi Križanićevih poljskih veza. Kad sam mu, naime, izložio što sam istražio, reče mi neka to odmah objavim. Nesmotreno se hvalio svojim otkrićima.

Prijepis pak Križanićeva spisa, odnosno dopisa što se nalazi u Arhivu Kongregacije za evangelizaciju naroda pod signaturom Scrittura originali riferite nei Congressi: Moscovia, Polonia, Ruteni, Relazioni, Miscellanea I, otkrio je krajem prošlog stoljeća Pavao Pierling, a objelodanio S.A. BELOKUROV (Juraj Križanić v Rossii, in: *Čtenija v Imperatorskom obščestve istorii i drevnostej rossijskih*, Moskva, 1903., vyp. III, str. 87–106; također S.A. BELOKUROV, *Iz duhovnoj žizni moskovskogo obščestva v XVII. v.*, Moskva, 1902., str. 87–106 (Priloženija).

³ Nota može značiti bilješka, predstavka, podnesak, dopis, spis.

⁴ Ante KADIĆ, Križanić's Memorandum, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, Bd. 12, Jahrgang, 1964., Heft 3, str. 336.

bili led i omogućili drugima da na njihov račun uče. Neki od njih su, veli, svoje djelo u Moskoviji i opisali. Očito misli na Possevina.

Na kraju svojeg uvoda kazuje kako je Sveta Stolica i njega najmanjega i nevrijednoga htjela »utvrditi i obodriti«⁵ u želji da i on pođe u Moskoviju. Ponukan time, veli, podastire Ingoliju »ovu skromnu bilješku, koja nije mogla biti mnogo kraća jer je stvar tako zamršena«. Bilješka ili predavka se temelji, kaže, na onome što je pročitao o Moskoviji i na zapažanjima. Kako on još nije bio u Rusiji, nije riječ, naravno, o vlastitim zapažanjima, nego o zapažanjima niklim uz rub njegove lektire. To pak štivo tvore Possevino,⁷ Herberstein,⁸ Giovio.⁹

Predstavku je razdjelio na tri dijela: prvi govori o naravi Moskovljana, drugi o misiji u Moskoviji kako je vidi Possevino,¹⁰ a treći govori o tome što je on iz toga izvukao. Spis podastire Ingoliju da ga on ili odbaci ili ispravi. Nije, dakle, upućen Kongregaciji, nego osobno njezinu tajniku Ingoliju.

Čitav prvi dio obiluje latinskim citatima iz Possevina i Herbersteina. Rusija i Rusi koje on tu crta nisu Rusija ni Rusi sadašnjeg, Križanićeva trenutka, već Possevinova i Herbersteinova vremena, desetljećima udaljenog od vremena kad on piše. Naivno bi moglo doista izgledati jednom Ingoliju¹¹ koji kao tajnik Kongregacije za širenje vjere ima kao na dlanu kartu svijeta, obavještenje o Rusiji iz opisa s prošlog stoljeća. Da, ali Križanić ne kaže da opisuje stanje tadašnje Rusije, već da govori »o naravi Russa – della natura delli Moschi«. ¹² A narav se, zna on, ne mijenja tako brzo ni tako lako. Dakako, u izlaganju se isprepliću povijesni podaci crpeni iz Possevina i Herbersteina i zaključci iz njih izvučeni o naravi Moskovljana.

Počinje s citatom iz Possevina: »Moskovljani su primili kršćansku vjeru za kneza Vladimira prije 500 godina, ali od Grka shizmatika, najgorih učitelja laži – pessimis praeceptoribus falsitatis«. ¹³ Doslovce cijelog života Križanić će ponavljati tu riječ Possevina, svojeg prvog učitelja o ruskom pravoslavlju. Grci su kriv-

⁵ Nav. mjesto.

⁶ Nav. mj.

⁷ Antonius POSSEVINUS, *Moscovia*, Vilnius, 1596.

⁸ Sigmund von HERBERSTEIN, *Rerum Moscovitarum Commentarii*, Basileae, 1551.

⁹ Paulus Iovius, *Libellus de Legatione Basilii Magni Principis Moscoviae*, Romae, 1525.

¹⁰ Ante KADIĆ, *Križanić and Possevino – Missionaries to Muscovy*, in: Tom EEKMAN – Ante KADIĆ, *Juraj Križanić (1618.–1683.) Russophile and Ecumenic Visionary*, nav. dj., str. 73–89; Stanislas POLČIN, *La Mission Religieuse du Père Possevin en Moscovie*, *Orientalia Christiana Analecta*, sv. 150, Rim, 1957.

¹¹ Joseph METZLER, *Francesco Ingoli, der erste Sekretär der Kongregation (1578.–1649.)*, in: *Sacrae Congregationis de Propaganda Fide Rerum Memoria*, sv. I/1, str. 197–243.

¹² KADIĆ, *Križanić's Memorandum*, nav. mj.

¹³ Nav. mj.

ci. I na kraju prvog dijela svoje bilješke, nakon što je, slijedeći Possevina i Herbersteina, govorio o Rusima i njihovim vladarima, vraća se onome čime je počeo: Grcima i Rusima.

Prvi dio govori o naravi Rusa, a moglo bi se reći da govori i o rani njihovoj. Zato ga Križanić i završava riječima: »Da bi se primijenio primjeren lijek, treba najprije poznavati uzrok bolesti; i zato, hoteći proniknuti uzroke njihove shizme, iz svega što je dosad rečeno o njihovoj naravi, moglo bi se razumjeti da njihov raskol ne proizlazi iz onog korijena iz kojeg se porodila grčka shizma, to jest da ne proizlazi iz oholosti suparnice rimskog veličanstva, niti iz težnje za raspuštenom slobodom iz koje proizlaze neke suvremene hereze. Jer njihova priroda prije bježi od težnje za imperijem nego da za njim teži.«¹⁴

Ako nije ni oholost, ni težnja za raspuštenom slobodom razlog ruske shizme i zazora prema Latinima, što je onda to? Križanić navodi dva uzroka, jedan moralan i jedan naravan. Moralni uzrok je možda neki njihov poseban grijeh, na primjer tlačenje sirotinje. Naravan je strah da ih tuđinci ne zavedu u zabludu u stvari tako važnoj kao što je religija. A taj strah pak proizlazi iz njihova nesvladivog neznanja, nepismenosti, neobrazovanosti.

Dok prvi dio Predstavke govori o naravi Moskovljana, odnosno o njihovoj rani, drugi dio govori o misiji u Moskoviju kako je Possevino zamišlja, ili o lijevu ruskom raskolu.

Za misiju u Moskoviju po mišljenju Possevina troje je potrebno: prvo, da se poslanstvo u Moskoviju najiskrenije usmjeri Bogu na čast; drugo, da bude u pravi čas, i treće, da se povjeri osobi koja se odlikuje nutarnjim svojstvima i čvrstom krepošću, poznavanjem grčkih stvari.

Te tri stvari, kaže Križanić, dale su mu puno misliti. Ne nalazeći u sebi niti jedan od triju navedenih uvjeta, pita se smije li biti poduzetan i treba li ostaviti domovinske nade radi ovih moskovskih, tako nesigurnih. Poslije određenog kolebanja došao je do zaključka da su posljednje sigurnije i plodonosnije. Odlučio je da će prema svojim slabim silama nastojati ispuniti spomenute uvjete. Prvi uvjet – slava Božja od strane Svete Kongregacije je ispunjen, a što se njegove strane tiče, nastojat će da bude sve u redu. Drugi uvjet – o podesnom trenutku za misiju u rukama je Božjim i ovisi o sudu Kongregacije. Treći uvjet – ako se tiče poznavanja grčkih stvari Križanić je na putu da ga ispuni, jer, zahvaljujući velikodušnosti Kongregacije, nalazi se u Grčkom kolegiju.

»Što se pak tiče« piše doslovce Križanić »nutarnjih svojstava, čvrstih kreposti i svetosti života koje se traže za jedan takav pothvat, tješim se ovim razlozima. Premda se za obraćenje nevjerničkog naroda traže mučenici i ljudi velike lju-

¹⁴ Nav. dj., str. 340–341.

bavi i duha koji zavređuju da čine čudesa, ipak, očito je da za propovijedanje i postizanje nekog ploda dostaje koji put također i obična osoba koja ne posjeduje vrline, samo nek nije smutljiva. I ja ne držim Moskovljane niti krivovjercima niti raskolnicima (jer njihov raskol ne proizlazi iz oholosti, pravog korijena raskola, nego proizlazi iz neznanja), već ih držim za kršćane koji su jednostavno zavedeni u zabludu. I tako mislim da ići među njih, razgovarati s njima ne znači ići propovijedati im vjeru (pothvat koji se ja nikad ne bih usudio poduzeti), već znači ići poticati ih na vrline, na znanost, na slobodna umijeća. Kad to bude uvedeno, bit će poslije lako pokazati im njihovu lažnost i prijevaru, što će biti djelo drugih, punih duha i kreposti.«¹⁵

Križanić, nalazeći se usred skolastičkog studija, rješava postavljenu teškoću zlatnim pravilom skolastike: »Tko dobro luči taj dobro uči – Qui bene distingvit bene docet«. Kad je riječ o duhovnim svojstvima i krepostima koje Possevino traži, Križanić luči: Za obraćenje nevjernika traže se takve iznimne osobe, ali za donošenje nekog roda dosta je i običan čovjek, samo nek nije smutljiv.

On, uostalom, Moskovljane ne drži shizmaticima i, prema tome, idući k njima on im ne ide propovijedati vjeru. Tvrđnja smjela. Tvrđnja samostalna. Križanić koji je ispisao puno citata iz Possevina i drugih, ovdje kaže: »Ja mislim – io tengo«. U ono doba on misli, na glas misli, pred tajnikom Kongregacije za širenje vjere misli da ruski pravoslavci nisu raskolnici. Samosvjesno misli. I obrazlaže. Ne drži ih raskolnicima zato što njihov raskol ne proizlazi iz oholosti pravog uzroka raskola već iz neznanja. On ih ne zove shizmaticima već kršćanima koji su zavedeni u zabludu, ali kršćanima.

U vrijeme kad je za pravoslavca bio sinonim shizmatik, kao što je za protestanta bio heretik, Križanić se usuđuje ruske pravoslavce zvati kršćanima. Davno prije II. vatikanskog koncila. U kasnijim spisima on će kijevske i moskovske pravoslavce zvati crkvama, kijevskom crkvom i moskovskom crkvom. Naziv koji će tek doba Ivana XXIII. i njegova Koncila donijeti.

I budući da su ruski pravoslavci zapravo kršćani zavedeni u zabludu, da nisu raskolnici jer njihov raskol ne proizlazi iz oholosti već iz neznanja, onda njih treba najprije poticati na znanosti, umijeća, vrline, što će biti njegov posao, pa će onda biti lako pokazati im zabludu u koju su uvedeni, što će biti djelo drugih. Prije Križanića nisu se čuli takvi glasovi.

Još kaže: »Ne namjeravam raspravljati s ovim najjednostavnijim ljudima. Kad bi mi se ipak pružila prilika da to učinim, nije mi ni na kraj pameti da spominjem raskol, već ih mislim samo poticati na vrline i omraziti im poroke.«¹⁶ I izjavljuje: »Nemam nakanu propovijedati u crkvi već samo boraviti na dvoru.«¹⁷

¹⁵ Nav. dj., str. 342.

¹⁶ Nav. dj., str. 343–344.

¹⁷ Nav. dj., str. 344.

Nakon što je prešao Rubikon pred Ingolijevim očima iskazom: »Ja mislim da Moskovljani nisu ni heretici ni shizmatici – Io tengo«,¹⁸ Križanić se odvažuje suprotstaviti Possevину kojemu duguje prvu spoznaju o ruskom pravoslavlju.

Possevino podozrivo kaže za ruske pravoslavce: »Imaju, ili vele da imaju, tjelesa nekog Borisa i Gleba, Petra metropolite, Alekseja te Sergeja nekog monaha, za koja stalno tvrde da su neraspadnuta, da tvore čudesa, slijepima da vraćaju vid i bolesnima zdravlje. Premda su to sve čiste izmišljotine.«¹⁹ Na ovu Possevīnovu tvrdnju mladi Križanić odgovora prizivom na činjenice: »Ali ja bih rekao da se on prevario, da su to izmišljotine, jer djela ne mogu lagati. K tome i sjedinjeni Ruteni obavljaju službu tim svecima i posvetili su im ne malo crkava. Prema tome, ne treba u tome sitničariti s Possevīnom«. ²⁰

Koja odvažnost jednog studenta nasuprot Possevīnovu autoritetu. Possevino ima autoritet, Križanić argumente. Kasnije će se Križanić slično postaviti u pitanjima svetog njemačkog rimskog carstva prema Bellarminu. »Ja bih rekao – io direi«! Križanić posvećuje punu pažnju Possevīnu, sluša pomno autoritet, no ne prigiba na vjeresiju glavu. Ima svoje mišljenje, svoju riječ. I to obrazloženu. Križanić nije voluntarist. On je mislitelj. Smjeli mislitelj. Kritički mislitelj. Uostalom, može li mislitelj biti, a da nije kritičan? Prema drugima i prema sebi.

Evo još jedno Križanićevo mišljenje, još jedno suprotstavljavanje uglednom Possevīnu. Navodi najprije Possevina: »Vrlo bi teško Moskovljani napustili rutensku liturgiju ili je zamijenili latinskom ili bi dopustili da se mi služimo grčkim.«²¹ I suprotstavlja mu se: »S obzirom na ovo, ja imam jednu malu misao: trebaju li Moskovljani prijeći s grčkoga obreda na rimski, i s uporabe rutenskog jezika na grčki ili latinski, jer je Sveta Crkva već dopustila ove razlike obreda i jezika.«²² I ovdje on pribjegava činjenicama kao dokazu. Za nj je važna činjenica. Tvrdnje i nazore, svoje i tuđe, provjerava na činjenicama. Ipak, ne će biti zatočenik činjenica.

Križanić ne pobija samo Possevīnovo stajalište, nego i predlaže svoje rješenje. On ne ruši, nego i gradi: »Međutim, ono što je potrebno za spas Moskovljana jest samo to da im se razotkrije prijevara Grka i da se revidiraju njihovi prijevodi i isprave ako ureba.«²³ U Grčkom kolegiju, sred rođenih Grka, Križanić se okomljuje na Grke. Njegovo bi se stajalište, ovdje očitovano kao u jezgri, a u kasnijim djelima u potpunosti s obzirom na Grke, moglo označiti obratom biblijske slike o ovcama i pastiru: udari pastira, pa će se razbjeći ovce; to jest, udari na grčke učitelje, pa će se Moskovljani skupiti u crkveno jedinstvo, dakako s Rimom.

¹⁸ Nav. dj., str. 342.

¹⁹ Nav. dj., str. 344.

²⁰ Nav. mj.

²¹ Nav. mj.

²² Nav. mj.

²³ Nav. mj.

Križanić postavlja pitanje, da ne kažem problem, hoće li Moskovljani biti voljni surađivati na onome jedino potrebnome: na revidiranju svojih prijevoda (i tako također na razotkrivanju prijevare Grka). I tu ima svoje mišljenje: »Mislim da Moskovljani ne bi bili tako tvrdi da surađuju na ispravljanju svojega Svetoga Pisma kad bi im se očito pokazale pogreške koje se u njemu nalaze. A da bi se to moglo pokazati, mislim da nije potrebno poznavanje samo latinskog i grčkog već i hebrejskoga, no nadasve temeljito razumijevanje slavenskoga jezika.«²⁴ Križanić tako završava drugi dio svoje »Bilješke« Ingoliju s jezikom, svojim omiljelim predmetom. Ako igdje, onda se ovdje može reći da to što spomen jezika dolazi na kraju ne znači da je na kraju Križanićeve interesa. Doista, at last not at least.

Dok prvi dio predstavlja govori o naravi Moskovljana iliti o njihovoj bolesti, drugi o Possevinovu viđenju misije u Moskoviiju iliti o lijeku, treći govori o tome što je Križanić iz prethodnoga izvukao ili što on misli kako treba stvar provesti u djelo. Treći dio bi trebao biti nekako njegov najosobniji stav. Taj dio je pak najneizvjesniji. Okrenut je budućnosti. Dok je prvi bio okrenut prošlosti, drugi poglavito sadašnjosti, treći je usmjeren prema budućnosti.

U trećem dijelu se javlja Križanić vizionar. »Sada prelazim posebno na način na koji bi se, kako sam ja mislio, mogao provesti u djelo taj pothvat.«²⁵ Podastire ga mišljenju naslovnika Predstavke, tajniku Propagande Ingoliju. »Pretpostavivši Božju milost kao potrebnu, slavu Božju kao pravu nakanu i dozvolu i misiju od strane Svete Stolice, mogao bih se dati na taj pothvat sa slijedećim:

1. Trebalo bi naći načina da dođem na dvor velikoga kneza.
2. Tražiti priliku da često govorim s njime i zadobiti njegovu naklonost.
3. Sačuvati naklonost i postati vrijedan priznanja i nagrada.
4. Biti oprezan u primanju nagrada kakve god one bile.
5. Ne vrijeđati nikoga od biskupa, plemića niti drugih osoba.
6. Dobiti dozvolu da tiskam svoja djela. No prethodno dati da ih pregledaju biskupi, kako u njima ne bih ostavio bilo što sumnjiva.
7. I na kraju, otkriti s Božjom pomoći svoju nakanu.«²⁶

Dalje razvija točku po točku svojeg programa. Ponajprije kako doći u Moskoviiju? Ili preko Valahije, ili preko Carigrada s poslanstvom carevim ili s trgovcima; no, ni u kojem slučaju ne bi htio ići na područje velikoga kneza kad ne bi bio prije od njega pozvan. A to bi nastojao izvesti ovako: »Budući da je povijest između svih pisanih djela najkorisnija, i s više razloga preporučljiva i manje sporna, htio bih i ja, boraveći u Rimu, sastaviti djelo o kršćanskoj povijesti koja bi sa-

---

²⁴ Nav. dj., str. 345.

²⁵ Nav. mj.

²⁶ Nav. mj.

mo općenito dotaknula crkvenu povijest drugih naroda, ali zato ne bi izostavila niti jedne pojedinosti o prvim počecima, razvoju ili opadanju kršćanske vjere kod svih naših naroda, kao što su Poljaci, Česi, Moskovljani, Bugari, Čerkezi, Hrvati, Bosanci i drugi. K tome bih htio prevesti koje duhovno djelo, lagano i jednostavno, no korisno i ugodno, kao na primjer *Teatro del mondo* ili *Monarchia Ecclesiastica* Zamorre itd. I uz ove, i nekoliko drugih zanimljivih knjiga. Te bih knjige htio ponijeti sa sobom u Carigrad, ili radije u Smolensk u Rusiji, i poslati knezu Povijest, s pokojom duhovnom knjigom, zadržavši ostale knjige kod sebe, i obećati mu i njim kad budu dobro pregledane i stoga zamoliti u njega milost da mogu i sam doći i izraziti mu osobno svoje štovanje, uz neko jamstvo, i napraviti proslov: da gledajući sve osobe naših spomenutih naroda, ne nađoh danas osobe koja bi mu bila jednaka u veličanstvu (što nije lažno) i da samo na nj spada djelo koje obuhvaća vjeru, rat i mir čitavoga našega naroda, jer je on jedini u njemu najveća osoba i jer može najbolje braniti i uvećati njegovu čast. I da sam s toga razloga odlučio da neću služiti nikome drugome doli najdostojnijemu od naših narodnih vladara i da ću rado, mognem li, uložiti u njegovu službu koju stvar ili umom ili djelima. Makar to bilo tako malo, ipak se nadam da me jedna tolika jasnost i blagost neće odbiti, itd. Dođao bih zatim da mu mogu služiti jezicima latinskim, talijanskim, španjolskim, hrvatskim, njemačkim i grčkim, kao tumač i kao poslanik; i ako bi mu se svidjelo, također i kao učitelj njegovih sinova u ovim jezicima, ili radije u kojem slobodnom umijeću na njihovu materinskom jeziku. I to bi bio ulazak u dvor.²⁷

Križanić je ovdje onako usput, ali zato prvi put, iznio svoje mišljenje o odnosu Rusije prema ostalim slavenskim narodima: svi Slaveni tvore jednu etničku obitelj, Rusija ima narodnog vladara na prijestolju, on može braniti i promicati čast Slavena. To je Križanićev slavenski »credo«. Sada izrečen kao u jezgri, poslije razrađen, nikad iznevjeren.

Kao što je Križanić svoj »credo« o ruskom pravoslavlju da ruske pravoslavce ne drži ni hereticima ni raskolnicima izrekao usput, tako je i svoj slavenski »credo« iznio također usputno. Uopće, možda bi se moglo reći, Križanić je najbolje napisao ono što je usput napisao.

Dalje on govori o tome kako kani, došavši na dvor, zadobiti i zadržati carevu naklonost. »Dodirujući jezike samo usput, trebalo bi prije postati vješt u državnim stvarima koje se tiču vjere, mira i rata; što sam nešto malo započeo i nadam se da bi čitanjem mogao ponešto uspjati. Ne bi također valjalo zanemariti najniža slobodna umijeća. Od njih već sam neka preveo na hrvatski da bih ih poslije mogao s malom preinakom presložiti u moskovitski. Tako sam izradio Poeziju, Ritoriku, Aritmetiku i Matematiku zajedno s nekim duhovnim knjizicama, prema slabim svojim silama. Okušao sam se također u prevođenju slučajeva savjesti i filozofije što mi se nije pokazalo jako teškim nakon vježbanja što sam ih poduzeo

²⁷ Nav. dj., str. 346.

u slavenskom jeziku. No, nadasve bi mi bila potrebna matematika, uz ostalo i iz tog razloga da mogu s vremenom pokazati tim ljudima kako je potrebno da se ispravi kalendar i neznanje Grka koji tu potrebu ne razumiju.«²⁸

Križanić ne govori samo što bi trebalo ili što će on učiniti, već kazuje što je učinio. To daje posebnu težinu njegovu prijedlogu. I to zacijelo nije izmaklo Ingoliju, naslovniku predstavke. Spominjem da sam u Grčkom zavodu sv. Atanazija u Rimu poduzeo istraživanja u arhivu i biblioteci ne bih li našao koji od navedenih Križanićevih prijevoda, odnosno spisa. Ništa nisam našao, što je i razumljivo: svoje radove nije ostavljao u Kolegiju, već ih je kao potrebne ponio sa sobom.

Kad je pak o objelodanjivanju raznih djela riječ, Križanić kaže: »Od drugih povijesti, književnih i duhovnih djela koliko ih budem mogao prevesti toliko bi ih htio objelodaniti s dozvolom kneza i uz reviziju biskupa, ne dirajući ništa vjerske kontroverzije, već samo druge korisne i ugodne stvari. A političke rasprave nikad ne kanim prevoditi niti objavljivati, već ću nastojati da se njima opskrbim i držat ću ih uvijek za se samoga, kako bih se njima mogao poslužiti samo usmeno savjetujući kneza.«²⁹

Dvama najosjetljivijim pitanjima, pitanju raskola i pitanju politike, Križanić kani pristupati krajnje oprezno. O raskolu ne kani ni riječi reći, a političke spise jedine ne kani prevoditi. Političke savjete davat će caru usmeno. Na sreću ili na nesreću, zapravo jedno i drugo, Križanić se ove odluke nije držao. Na nesreću, jer je bio udaljen od carevih ušiju, i nije mogao služiti mu »usmenim savjetima – a bocca«,³⁰ na sreću, jer se tada posvetio davanju pisanih savjeta kojima se upisao u povijest političke misli. Ali oni, čini se, nisu dolazili pred careve oči. A da je imao priliku, kako je u svojoj Predstavci snovao, biti caru usmenim savjetom pri ruci, možda bi se upisao u povijest događanja.

Nakon što je iznio kako kani zadobiti i sačuvati carevu naklonost promicanjem znanosti i umijeća, Križanić sam postavlja prigovor: »No, može se reći: Kako ćeš ti zadobiti naklonost preko slobodnih umijeća i književnih djela kod onoga koji ne samo da prezire nego pače mrzi književna djela, kako se s njima skupa ne bi uvela različitost mišljenja i religija, kako ga nitko od podložnika ne bi nadvisio u mudrosti, kako to hoće neki pisci, kako to hoće Possevino.«³¹

Križanić to odlučno pobija i to, posve skolastički, najprije a priori onda a posteriori. A priori aristotelovsko-skolastički: »Omnis homo scire appetit i nitko ne voli neznanje.«³² A posteriori navodeći primjer Maksima Grka i Jurja rizničara »koje je zbog znanja pozvao i cijenio veliki knez«.³³

---

²⁸ Nav. dj., str. 346–347.

²⁹ Nav. dj., str. 347.

³⁰ Nav. mj.

³¹ Nav. mj.

³² Nav. mj.

³³ Nav. mj.

Križanić, dakle, odbija tvrdnje da je car načelno protiv znanja, ali ne zatvara oči pred činjenicom ruske neprosvijećenosti. Traži joj uzrok, traži ga u povijesti: »Koji je tome, dakle, uzrok da tamo nema nikakve vrste književnosti? Odgovoram: Odonda otkako su se Moskovljani oslobodili podložnosti Tatarima (od čega je jedva 200 godina) jer su prepredeni i lukavi, počeli su odmah od početka razmišljati svojom glavom i držati sumnjivima sve narode osim Grka i zabranjivati komuniciranje s njima. Jer su se svih bojali, da ih ne prevare, no jedino s Grcima, potrebnim im, po njihovu mišljenju, u stvarima koje se tiču vjere, nastavili su komunicirati. I jer Grci danas ne njeguju ni umijeće ni znanje, »'caeci sunt et caecorum duces'; kakvi su učitelji, takvi dolikuje da budu i učenici: surovi i neobrazovani.«³⁴

Grci, dakle, po Križanićevu mišljenju ne samo da su ruskom pravoslavlju dali vjerske zablude nego su Rusima prenijeli i svoju neobrazovanost koja pomaže da oni ostanu u svojim vjerskim zabludama. Križanić primjenjuje na Grke riječ Biblije »Slijepci i vođe slijepih«. Već se u ranoj mladosti u njega javljaju biblijske aktualizacije koje će s vremenom upravo bujati.

Razlog ruske neobrazovanosti Križanić ne vidi samo u neobrazovanosti grčkih učitelja nego i u teškoći slavenskog jezika: »Osim toga, naš je jezik toliko težak, tako da su i među urođenicima rijetki oni koji ga govore savršeno.«³⁵ I zaključuje: »Ne proizlazi, dakle, neznanje Moskovljana iz toga što bi se mrzilo ili zabranjivalo književna djela, nego iz neznanja njihovih učitelja, iz teškoće jezika i zbog sumnje što je oni goje prema onima koji bi ih mogli poučiti.«³⁶

Svjestan je da nije iscrpio sredstva kojima se zadobiva i zadržava naklonost: »Budući da se naklonost stječe ne samo jezicima i književnim znanjima te umijećem raspravljanja o pitanjima države nego i hvaljenjem kneza ako on to zavređuje, neće nedostajati građe da se mogne hvaliti sadašnje i nekadašnje velike knezove u prozi i u stihu; i to posebice na način stiha koji nitko (osim možda Ovidija, kako se dvoji o nekim njegovim riječima) nije stvorio, to jest stihovi na našem jeziku na načine i mjere latinske, što mi za pokušaj nije ispalo loše. A za zabavu knezu moći će se koji put izvesti u kazalištu kakva predstava o njihovim svecima i vojvodama.«³⁷

Križanić sluti koliko je to osjetljivo pitanje i kako tu upravo treba slijediti srednji put, kako »ne bi, hoteci biti hvalitelj, ispaio laskatelj, ili od savjetnika postao arbitrist kojega svi mrže«.³⁸

³⁴ Nav. dj., str. 347–348.

³⁵ Nav. dj., str. 348.

³⁶ Nav. mj.

³⁷ Nav. mj.

³⁸ Nav. mj.

Kad je o pjesmama riječ, nisu se sačuvali pokušaji o kojima govori, no tiskane su pjesme koje je kasnije napisao, i on je prvi u Hrvata koji je pisao hrvatsku pjesmu u heksametru.³⁹ Istina, ne u pohvalu ruskom već njemačkom caru.

Postavši vrijedan nagrade careve, Kržanić kaže da ne bi možda bilo dobro odbiti nagrade, jer bi to moglo pobuditi sumnju; radije primiti nagrade, ali ih upotrijebiti za pomoć sirotinji i za tiskanje knjiga. Kad bi mu se ponudila kakva služba, ako ne bi bila u suprotnosti s kleričkim staležom, treba je s pouzdanjem u Božju Providnost prihvatiti. Kaže da bi izbjegavao časti: »Izbjegavajući možda časti, čovjek bi mogao većma pokretati duhove i pobuđivati manje zavisti kod dvorjanika. I jer se, bez dužnosti, može zadržati familijarnost i određen ugled kod kneza, bilo bi bolje uzdržati se od njih.«⁴⁰

Ovdje se po prvi put pojavljuje Kržanićev životni stav da ne traži časti ni promaknuća.⁴¹ On traži djelo. I što mu može najteže pasti nisu časti koje bi ga mi-moišle i službe koje bi ga zaobišle, već je to nemogućnost da radi. I to će mu se događati, i zbog toga će tugovati.

Nije Kržanić zaboravio da kani u Rusiji promicati znanja, ali i poticati na vrline. Kad već bude u volji carevoj, molit će, veli, cara dozvolu da priredi kakvu pobožnost da izrekne koju pobudu za kreposti.

I napokon o tiskanju knjiga: »Pri prevođenju i tiskanju knjiga trebat će sad izdati jednu svjetovnog sadržaja, sad jednu duhovnog sadržaja, i tako uvijek naizmjenice. Među duhovnim (osim onih nabožnih) izraditi i crkvenu povijest i traktat o oznakama crkve i tome slične traktate, kao i traktate o slučajevima savjesti i neka krupnija pitanja teologije. I nastaviti pisati povijest knezova toga vremena. I ako mu se srećom ti poslovi svide, nagovoriti ga da me pošalje u Mletke

³⁹ Ivan SLAMNIG, *Hrvatska versifikacija*, Zagreb, 1981., str. 49; Miroslav KRAVAR, *Zur Metrik von Kržanić's »Illyria«*. Studien zu Literatur und Kultur in Osteuropa, in: Bonner Beiträge zum 9. Internationalen Slawistenkongress in Kiev. Bausteine zur Geschichte der Literatur bei den Slaven 18, Böhlau Vlg. Köl-Wien, 1983., str. 139–151; Marija Agnezija PANTELIC, *Levakovići i Kržanići panegirici*, in: Homo imago et amicus Dei, Miscellanea in honorem Ioannis Golub, Editionem curavit Ratko Perić, Collectanea Croatica – Hieronymiana 4, Pontificium Collegium Croaticum Sancti Hieronymi, Romae, 1991., str. 586–603; Ivan GOLUB, *Slavenstvo Jurja Kržanića. O tristotoj godišnjici Kržanićeve smrti*, JAZU, Radovi o životu i djelu Jurja Kržanića, sv. 3, Zagreb, 1983., str. 50–51; Ivan GOLUB, *The Slavic Vision of Juraj Kržanić*, nav. dj., str. 55–56.

⁴⁰ KADIĆ, *Kržanić's Memorandum*, nav. dj., str. 348.

⁴¹ Kržanić će nakon devet godina, novom tajniku Kongregacije za širenje vjere Dioniziju Massariju, koji je naslijedio preminuloga Ingolija, u pismu pisanom 8. ožujka 1650. iz Hrvatskog kolegija u Beču uvjeravati: »Ne idem za častima, ni za promaknućima, ni za nagradama – Non praetendo honores, non promotiones, non praemia« (BELOKUROV, *Juraj Kržanić v Rossii*, Priloženija, str. 256).

da kupim i prevedem druge knjige. Tom prilikom mogla bi mu Sveta Stolica poslati pisma i pobude za sjedinjenje.«⁴²

U ovom ponešto nejasnom tekstu – naoko jasnom a zapravo nejasnom – Križanić najednom govori o prijevodima i teoloških djela. On koji želi, da kažemo suvremenim govorom, djelovati samo kao prosvjetitelj. Da, ali i ti teološki radovi imaju prosvjetnu svrhu.

I na kraju, Križanić želi izaći s nakanom radi koje ide na carski dvor. O tome govori u završnom sloju svoje Predstavke, kojemu daje naslov *Posljednji pothvat*.⁴³ Kaže: »Na kraju, dakle, tolikog zaobilaženja i okolišanja koje bi se moglo protegnuti na četiri, pet ili više godina, koliko se već bude Bogu svidjelo, trebat će s milošću Gospodinovom otkriti knezu pravu nakanu. Počevši mu zahvaljivati za iskazanu blagonaklonost, veličati njegove vrline i poticati ga na slavu i na veća djela. Nagovarati ga, zatim, na rat protiv Turaka, zajedničkih neprijatelja kršćana, i pritom iznijeti da proročanstva ne pristaju ni na koga više nego na njega koji treba pobijediti Otomane i da će to biti lakše njemu nego ikojem drugom vladaru, jer Grci će ga poduprijeti time što će se pobuniti protiv Turaka, budući da je on njihovog obreda. A Bugari, Srbi, Bosanci, Vlasi i Moldavijci učinit će isto rado zbog ljubavi prema vladaru svojega zajedničkog jezika i naroda. I s drugim razlozima pokušat ću ga privoliti na taj pothvat. I bude li se oduševio takvom slavom, dodat ću kasnije da njegovi vazali nedostaju za to bez pomoći zapadnih vladara, jer Moskovljani ne umiju izrađivati oružje i drugo što je potrebno za rat tako savršeno kao što je to običaj u katolika. I stoga, ako hoće da me pošalje k tim katoličkim vladarima, da će zacijelo od njih dobiti majstore, pomoć i savjet. No, zato se hoće prije vjersko sjedinjenje s njima. Stoga ću ga moliti da izvoli naložiti da se raspravlja i istražuje istina kako bi se postiglo sjedinjenje. A ono je još potrebno i u slučaju da nadvlada Turke, jer neće nikad imati mira od katoličkih vladara budući da se vjerom razlikuje od njih. Na toj točki raspravljati o sjedinjenju, ako se do nje dođe. A preblagi Gospodin neka sve izvede na svoju slavu i čast.«⁴⁴

Ovaj Križanićev vidjelački zapis o tome kako završiti sretno i uspješno čitav moskovski pothvat nalikuje karikama lanca od kojih se ne smije niti jedna prekinuti; nalikuje ljestvama na kojima ne smije niti jedna prečka nestati. Ovaj njegov završni zapis obiluje, kao i čitava Predstavka, iako manje očito, riječima »ako«, »kad«.

Bilješka ili Predstavka tu i završava. Sljede samo još riječi: »1641. Hvala Bogu.«⁴⁵ Završava naglo. Pralik je to Križanićevih budućih djela koja će završavati naglo ili uopće neće završavati.

⁴² KADIĆ, *Križanić's Memorandum*, nav. dj., str. 349.

⁴³ Nav. mj.

⁴⁴ Nav. mj.

⁴⁵ Nav. mj.

Je li on na svoju Predstavku dobio odgovor? Odgovor je mogao biti pisan ili usmen. Pisanomu nema traga. Ne čini mi se uvjerljivim tumačenje da mu je bio uskraćen odgovor jer da je njegova Predstavka odveć politička, a Kongregacija je upravo u to vrijeme išla za rastavom evangelizacije od politike.⁴⁶ Prije bih rekao da se u zapisnicima Kongregacije za širenje vjere ne nalazi trag o tome da bi Križaniću bio upućen odgovor na podnesak jednostavno zato što Predstavka nije bila podnesena nadležstvu kao takvome, Kongregaciji, već osobno sekretaru Kongregacije Ingoliju. I prema tome, nije po sebi podlijegala raspravi na zasjedanju Kongregacije i dosljedno davanju odgovora podnositelju.⁴⁷ To pak što se sačuvala u arhivu Kongregacije za širenje vjere duguje se okolnosti što je Ingoli, naslovnik Predstavke, bio i arhivar Kongregacije. On je zacijelo držao prikladnim da podnesak pohrani u arhivu Kongregacije za širenje vjere. Time je na neki način pokazao da joj pridaje važnost.

Čini mi se, međutim, da postoji i izravniji odgovor Ingolijev na Križanićev podnesak *O misiji u Moskoviји*. Na Križanićevu molbu, upućenu Papi, da ga se redi za svećenika na naslov misije, Ingoli je vlastoručno pripisao: »Mladi molitelj je vrlo razborit, vrlo predan studiju i izvrsne čudi; glavlar Grčkog kolegija često mi se uvelike hvalio s ponašanjem i poslušnošću tog mladića; i ja sam držao njegove spise tako razumnima da se može očekivati svaki dobar ishod«.⁴⁸

⁴⁶ Joseph METZLER, *Die Sacra Congregatio de propaganda fide zur Zeit Juraj Križanić's*. in: *Znanstveni skup u povodu 300. obljetnice smrti Jurja Križanića (1683.–1983.)*, Zbornik radova, II. dio, Radovi o životu i djelu Jurja Križanića, sv. 4, Zagreb, 1986., str. 129.

⁴⁷ Izvornik Križanićeva dopisa nalazi se u *Scritture originali riferite nelle Congregazioni generali*. I iz toga bi proizlazilo da je o dopisu bila rasprava na zasjedanju Kongregacije za širenje vjere, i to zasjedanju na najvišoj razini »Congregazione generale«, zasjedanju kardinala, kojemu bi nekad prisustvovao i Papa. Ako je to tako, značilo bi da je Križanićevoj Predstavci dano visoko mjesto već time što je svrstana u predmete sjednice kardinala. Prijepis Križanićeva spisa nalazi se u fondu *Scritture riferite nei Congressi*. To su bile sjednice nižeg stupnja na kojima je tajnik Kongregacije sa suradnicima rješavao tekuća pitanja. Je li tom krugu bila upućena Križanićeva Predstavka? To što nema, kako je inače bio običaj, zapisa koji bi govorio o tome da je dopis doista referiran i da je dan na nj odgovor, čini vjerojatnim da je Ingoli iz dva naslova odlučio o tome hoće li se o Križanićevu podnesku na zasjedanju Kongregacije raspravljati ili ne. I to ponajprije stoga što je on naslovnik spisa, a ne Kongregacija, drugo što je on zacijelo, kao tajnik Kongregacije, odlučivao što će od dopisa ući u odabir za sjednice, odnosno zasjedanja, a što ne. Moguće je da je Ingoli odlučio da se o Križanićevu dopisu ne izvješćuje generalno zasjedanje Kongregacije, odnosno sjednica na nižoj razini, kao što je i moguće da je kao tajnik upoznao sudionike zasjedanja, odnosno sjednice – čak jedne i druge – sa sebi upućenim spisom koji ne smjera na službeni odgovor Kongregacije, jer joj nije ni upućen. A kao arhivar Kongregacije, Ingoli je morao nekamo smjestiti spis.

⁴⁸ E. F. ŠMURLO, *Rossija i Italija, Sbornik istoričeskikh materialov i izsledovanij kasajuščihsja snošenij Rossiji s Italiej*. Izdanje Imperatorskoj Akademii nauk. Tom tretij, vypusk I, Sanktpetersburg, 1911., str. 79.

Nakon što je sam pohvalio Križanićevu ličnost, nakon što je naveo sud Križanićeva glavara, Ingoli kao svoje svjedočanstvo navodi da je vidio njegove spise, ono što je on napisao, i da su oni razumni tako da se je nadati uspjehu. To bi se moglo odnositi (i) na Križanićevu Predstavku iz 1641. Značilo bi da ju je Ingoli prosudio kao razumnu. Veće pohvale nije mogao izreći o Križanićevoj Predstavci. Ona nama danas možda izgleda odveć maštovitom, pa i udaljenom od stvarnosti. Ingoliju, čini se, nije izgledala tako. Stoji Akvinčeva riječ »Štograd se prima prima se na način onoga koji prima – Quidquid recipitur per modum recipientis recipitur«.

Ingoli je bio čovjek koji je imao svoju glavu, kojemu je zacijelo imponirao mladić koji smjelo i obrazloženo i pred visokim autoritetom Possevinovim znade reći »Ja mislim drukčije«. Ingoli je imao sluha za stvarnost i u Križanićevoj Predstavci mogao dobro lučiti mladenački zanos, nedostatak obaviještenosti od smisla za stvarno. Ingoli je bio vizionar, a to znači otvoren budućemu i mogućemu, pa je mogao rado slušati viđenja mladića o mogućnostima koje se trebaju ostvariti u budućnosti. Ingoli je bio čovjek prijegornog rada, pa je nesvakidašnju radinost mladića iz Hrvatske znao cijeniti. Zazirao je od časti, pa je mogao prepoznati u Križanićevim zapisima odsutnost svakog častohleplja. On je promicao težnju Kongregacije da se evangelizacija stavi u dogovor s jezikom naroda kojemu se propovijeda Evanđelje, pa je Križanićeva razmišljanja o utiranju puta crkvenom sjedinjenju preko promicanja znanja i umijeća jezika i knjiga cijenio. U Križaniću je mogao vidjeti svojeg učenika.

Ingoli je znao kako su razni diplomatski pothvati Svete Stolice da se primakne Rusiji, osobito oni koji su išli vojno preko Poljske i Poljaka, završavali porazom; da su sva službena poduzimanja ostala bez željenog ostvarenja. I sad se pojavio mladić koji nudi nov put, posve drukčiji: on će sam poći u Moskoviju i radom na jeziku i obrazovanju Rusa utrti put toliko željenom crkvenom sjedinjenju i ratu protiv Turaka. Naći čovjeka, mladog čovjeka tog žara te spremnosti na prijegor, a da nije fanatik, već čovjek razuman i razborit, bila je zacijelo rijetkost. Ingoli je bio odveć velik poznavatelj ljudi – od onih na vrhu kojima je bio tajnik do onih pod vlašću kojima je bio glavar – da bi prečuo glas mladića Križanića i pustio da ode sudbina koja se htjela vezati uz misiju u Moskoviju.

Čitam, ne znam po koji već put, Križanićevu mladenačku Predstavku i uvijek otkrivam u njoj nove mjere njegove ličnosti i predviđanja njegove sudbine. Križanić je u ove stranice unio sebe. I kao što je ostao vjeran sebi u životu, tako je ostao u osnovi, uz nužne preinake, vjeran njima.

Imam osjećaj dok listam te mladenačke bilješke da je Križanić vodio – i kroz život nastavio voditi – računa o naslovniku svojeg spisa; da je iznosio većma ono što je govorilo naslovniku nego ono što je Križaniću samom bilo više na srcu; da je išao na ona vrata koja su bila otvorena. Tako da je u usputne rečenice znao sliti

svoj nazor, dušu svoje zamisli i bit svojeg nastojanja. Usput je u Predstavci rekao nečuven stav – kako ne drži Moskovljane ni hereticima ni raskolnicima, sasvim usput je rekao kako su Slaveni jedna etnička obitelj i da im ruski car može i mora pomoći da se oslobode tuđinaca. Križanićeve usputne riječi nalikuju cvijetu procvatu u pukotini kamena. Dokazale su one kako Križanić nije mogao zatomiti što mu je na duši i kako mu je u duši. Počam od mladenačke Predstavke Ingoliju, Križanić će podešavati svoje besjede prema naslovniku kojemu ih upućuje dok ne, padnuvši u uze, ne postane potpuno slobodan.⁴⁹

Križanićev spis *O misiji u Moskoviji* volim zvati očitovanjem, manifestom. Istina, ono nije objavljeno *Urbi et orbi*, ali je očitovano čovjeku koji je bio i te kako istaknut u Gradu i u svijetu. Francesco Ingoli, kao tajnik Propagande, bio je obnašatelj u Rimu važne službe, a kako Kongregaciji za širenje vjere još i danas pripada gotovo trećina svijeta, njezin tajnik bio je povezan sa svijetom. Križanić je uputio svoj manifest na pravi naslov.

Križanićevo mladenačko očitovanje u djelu *O misiji u Moskoviji* zapravo je Križanićev »credo«, slojevit, naslovnikom ponešto uvjetovan. No, nedvojbeno iskaz »vjerovanja«, uvjerenja u sposobnost znanosti i u moć čudorednosti koje će utrti put razgovorima o vjerskoj istini, drukčije tumačenoj od katolika i pravoslavaca. Izraženo suvremenim jezikom, Križanićeva Bilješka, Predstavka *O misiji u Moskoviji* jest »credo« proroka mesijanizma kulture.

Nakon što smo iscrpno – kako to traži važnost prvog i pravog Križanićeva manifesta – istražili Križanićevo očitovanje u djelu *O misiji u Moskoviji*, pristupamo istraživanju kasnijeg Križanićeva očitovanja o tom djelu.

III.

Postavlja se pitanje je li se Križanić kasnije vraćao na svoju Predstavku, dopis, bilješku *O misiji u Moskoviji*, upućenu tajniku Propagande Francescu Ingoliju? Izričito ili uključno? Odgovor je: i izričito i uključno.

Ovjenčan doktoratom teologije, zaređen za svećenika – jedno i drugo 1642. godine – Križanić ne odlazi u Rusiju, već, iste te godine, u domovinu. Tu se radom među domovinskim Vlasima u Žumberku morao iskustvom pripremiti za Rusiju. Prerana smrt Križanićeva zaštitnika i zemljaka Benedikta Vinkovića, zagrebačkog biskupa, bila je razlogom da se ništa od toga nije ostvarilo. Ipak, Križanić se nije dao odvratiti od svoje iskonske »moskovske namisli – intentio moscovitica«⁵⁰ – kako ju je sam zvao. I odbijao je sve što bi ga od nje odvodilo. Tako je odbio da bude rektorom Ilirsko-Ugarskog zavoda u Bologni u kojem je

---

⁴⁹ GOLUB, *Križanić*, nav. dj., str. 237–239.

⁵⁰ BELOKUROV, *Juraj Križanić v Rossii*, nav. dj., str. 178.

još nedavno bio pitomac. Odbio je biti na dvoru Zrinskih; nije prihvatio biti na dvoru Ivana Draškovića, palatina. Sve odbija zato da ne bi u udobnostima dvora izgubio svoju »moskovsku namisao«.

Doista, pravi profetski lik. Poput Ivana Preteče, daleko je od udobnosti. Odlazi na župu u Nedelišće, biva neko vrijeme u Zagrebu i postaje župnikom u Varaždinu. I tu prihvaća 1646. poslanje Kongregacije za širenje vjere da krene put Rusije. Bit će kod biskupa Petra Parczewskoga u Smolensku na uslugu, dok mu se ne pruži prilika da stupi u Moskoviju. Razišavši se s Parczewskim, koji je od njega tražio pjevanje u koru a ne bavljenje knjigom, Križanić piše 9. travnja 1647. iz Smolensčine Rafaelu Levakoviću, zemljaku i prijatelju, vrlo dugačko pismo koje sam nazvao »autografskom retrospektivom«.⁵¹

U njemu spominje svoju Predstavku Francescu Ingoliju, tajniku Propagande, upućenu 1641. godine. Na kraju sloja koji je naslovio *Nakana – Intentio* Križanić kazuje: »Jednoć još u Rimu dao sam prečasnom g. Ingoliju svoje nakane na nekoliko listova ispisane, iz kojih se, ako još postoje, može vidjeti da se sadašnja moja nakana i izlaganje posvema podudara s onim nakanama«.⁵²

Križanić očitito nije imao sa sobom prijepisa Predstavke iz 1641. Nije ga ni trebao imati na papiru. Predstavka je bila upisana u njega samoga i stalno se dublje upisivala u njegov život. Šest godina nakon što je svoju nakanu u Bilješci, Predstavci bio iznio Ingoliju, Križanić tvrdi da i sada isto misli i isto snuje. *Nakana – intentio* o kojoj govori u pismu Levakoviću – a preko njega i Propagandi – istovjetna je s nakanom iskazanom u Predstavci 1641. Da je Levaković razumio da ovo pismo nije upućeno tek njemu nego preko njega Propagandi, vidi se po tome što se ono sačuvalo u arhivu Propagande, kamo ga je, zacijelo, on predao.

Doista, Križanić u sloju pisma Levakoviću, naslovljenom *Nakana – Intentio*, govori što je učinio i što kani učiniti. I to je, zaista, podudarno s namisli koju je bio iskazao 1641. u Predstavci Ingoliju. Izdvajam sam značajnije ulomke.

Križanić ponajprije veli: »Želim u Vilniusu naučiti astronomiju da bih mogao raspravljati o ispravljanju kalendara i da bih se mogao ponuditi moskovskom knezu da predajem matematiku«.⁵³ U Predstavci Ingoliju bio je govorio o namjeri da stekne spremu za ispravljanje kalendara i o nakani da poradi u Rusiji na us-

⁵¹ Ivan GOLUB, *Biografska pozadina Križanićevih djela*, u: Radovan PAVIĆ (urednik), *Život i djelo Jurja Križanića*, Zbornik radova, Fakultet političkih nauka Sveučilišta u Zagrebu, Biblioteka Politička misao 7, Zagreb, 1974., str. 49–51.

⁵² BELOKUROV, *Juraj Križanić v Rossii*, nav. dj., str. 185; Ivan Golub, *Tri pisma i tri predgovora ili Juraj Križanić o svojoj misiji u Moskoviji, O tristotoj godišnjici smrti Jurja Križanića – 1683./1983.*, *Bogoslovska smotra* 54 (1984.) 110–112.

⁵³ BELOKUROV, *Juraj Križanić v Rossii*, nav. dj., str. 173.

postavljanju slobodnih umijeća. Sada to ostvaruje. U Vilniusu želi steći spremu. I izričito kaže da želi predavati matematiku u Moskoviji.

»Raskolničke kontroverzije želim sabrati koliko je moguće iz sviju pisaca, posvema ih urediti, po metodi i bilješkama što sam ih davno zamislio i zacrtao.«⁵⁴ Rad koji je u Predstavci Ingoliju bio nabacio sada također spominje. Pače, nešto je već i učinio na tom području.

»Zatim želim jednu ili drugu političku ili povijesnu knjižicu prirediti i prevesti na slavenski ili moskovski.«⁵⁵ To je suglasno s onim što je kazao u dopisu Ingoliju 1641. No, osobito je izričita riječ: »Srediti već gotovo sastavljenu raspravu kojom se knezu svjetuje da uvede studij slobodnih umijeća i da mene postavi za profesora, te da ono što sam o našem jeziku izradio dade o svom trošku tiskati.«⁵⁶ Ono što je u Predstavci uopćeno rekao, o radu, naime, na promicanju slobodnih umijeća, sad Križanić izriče određenije. On je već napisao dopis caru kojeg, u skladu s tadašnjim zapadnjačkim nazivljem, zove (velikim) knezom, u kojem ga potiče da uvede studij slobodnih umijeća i da njega postavi za profesora. On želi biti profesor u Moskoviji.

Križanić je u Predstavci Ingoliju govorio kako uz rad na uspostavljanju slobodnih umijeća u Moskoviji kani raditi na knjižicama i na poticanju vrlina. Je li i tome ostao vjeran? Levakoviću piše: »Slično jednu ili drugu nabožnu knjižicu, kao Tomu Kempenca, imati prevedenu na moskovski da je poklonim metropolit.«⁵⁷

A rad na jeziku? »Sve to i svoju gramatiku u čisto prepisanu ponijeti u Moskoviju (ostavivši, međutim na sigurnome mjestu knjigu kontroverzija i slavenske knjige) i ako se time kneza uzmogne nagovoriti da podigne škole, tada ću se ja morati vratiti zbog kupnje mnogih potrebnih knjiga; kad ih pokupujem, vraćajući se u Moskoviju, moći ću unijeti i one knjige o kotroverzijama prije ostavljene.«⁵⁸

Križanić se zalaže za škole. Zašto? »Predajući u školama, dobro se je, ako ničem drugom, barem ovom nadati da ću jezik Moskovljana savršeno naučiti te da će te neobrazovane duše preko znanosti postati krotkije, za umovanje sposobnije, kako bi razumjele one koji će možda jednom s njima latinski raspravljati o izlaženju Duha Svetoga i da ne će tako bježati od raspravljanja.«⁵⁹ Križanić znanosti pripisuje učinke, krotkost, sposobnost umovanja koji će poslužiti tome da bi neobrazovani Moskovljani bili spremni raspravljati o sporenjima istočne i zapadne crkve, o izlaženju Duha Svetoga. Tu se nazire određen mesijanizam znanosti.

⁵⁴ Nav. mj.

⁵⁵ Nav. dj., str. 174.

⁵⁶ Nav. mj.

⁵⁷ Nav. mj.

⁵⁸ Nav. mj.

⁵⁹ Nav. dj., str. 175.

Ključna je, međutim, slijedeća Križanićeva riječ: »Ja nisam te zasluge da bih se usudio nadati da će se preko mene moći zbiti obraćenje moskovskoga naroda, ali niti ne dvojim o tome: kao što je književnom izobrazbom poganskih filozofa na latinskom i grčkom jeziku bio utrtr put svetim ocima za raspravljanje o stvarima vjere, tako bi se također, u nejednakom razmjeru, književnom izobrazbom u našem jeziku, ako se Božjem Veličanstvu sviđi mene nevrijedna za to izabrati, mogla postaviti prethodnica obraćenju u tom narodu.«⁶⁰

On obrazlaže zašto želi raditi na uvođenju škola u Moskoviji, zašto na njima predavati. Otkriva pozadinu svoje namisli. Poseže za usporedbom u dalekoj prošlosti. Filozofsko djelo na latinskom i grčkom jeziku u antiki utrlo je put u stvari crkvenim ocima za raspravljanje o vjeri. Poganski su filozofi književnom izobrazbom utrli put svetim ocima za razgovor o vjeri. Tako bi se književnom izobrazbom u slavenskom jeziku postavila prethodnica obraćenju Moskovljana. Škole filozofskog učenja na moskovskom jeziku u Moskoviji bile bi preteča teološkom raspravljanju. Kao da je iz sustava svoje naobrazbe na isusovačkim učilištima ponio iskustvo da je teologiji predhodi temeljita filozofija. Kao što je izobrazba na grčkom i latinskom jeziku u poganskih filozofa pripravila put crkvenim ocima, tako će izobrazba Moskovljana na njihovu jeziku pripraviti put njihovu obraćenju. Križanić, ako se Bogu sviđi, želi biti taj preteča. Navedena njegova rečenica je najizričitiya. Ona predstavlja najjasnije mjesto o njegovu mesijanizmu kulture. I o njegovu profetizmu unutar tog mesijanizma. Možda je uopće najprimjereniji naziv za Križanića – prorok mesijanizma kulture.

On nastavlja: »Doista priznajem, ni s kojom drugom svrhom nisam primio akademski stupanj teologije osim s tom da imam autoritet kako bih jednom kod Moskovljana predavao«.⁶¹

Križanić očito zna da proroštvo često sa sobom povlači mučeništvo. Na kraju sloja *Intentio* u pismu Levakoviću piše: »Sam od sebe ne tražim mučeništvo, no ako bi se Božjoj milosti sviđjelo iz gliba uzdići siromaha i mene do toga dovesti, nadam se da sve mogu u onome koji me krijepi«.⁶²

Je li to bila slutnja o onome što će se dogoditi?

Križaniću se pružila prilika da dođe u Moskoviju. Iste 1647., 25. listopada dolazi u Moskvu. Posve u smislu svoje »moskovske zamisli«, u Moskvi upućuje

⁶⁰ Nav. dj., str. 176.

⁶¹ Nav. mj.; Križanić će reći da doktorat ne pristaje duhovnim osobama. Obranu svoje doktorske radnje *De mente ecclesiologica Georgii Križanić* na Papinskom sveučilištu Gregorijani u Rimu 24. 5. 1963. započeo sam upravo navodom Križanićevih riječi o tome da duhovnim osobama ne priliči doktorat i njegovom rečenicom da je primio doktorat samo zato da bi mogao jednom predavati. Kazah kako se posve slažem s Križanićem i da branim disertaciju o Križaniću zato jer je to potrebno kako bih mogao predavati.

⁶² BELOKUROV, *Juraj Križanić v Rossii*, nav. dj., str. 184.

moskovskim vlastima predstavku o ruskom narodu, o potrebi ispravljanja slaven-skog jezika, oduševljava se mladim carem Aleksejem Mihailovičem

Uskoro se vraća iz Rusije. Iz Beča polazi s jednim poslanstvom u Carigrad. Iz Carigrada dolazi u Rim. Tu počinje pisati sumu kontroverzija s pravoslavljem koja treba sličiti sumi kontroverzija što ju je Bellarmin sastavio protiv protestanata.

Saznavši, međutim, iz knjige Adama Oleariusa o Moskoviji⁶³ da se u Moskvi otvaraju škole filozofskog učenja, Križanić napušta rad na djelu *Bibliotheca Schismaticorum Universa*⁶⁴ kojim je mogao stati uz bok Bellarminu, i mimo, odnosno protiv Papine⁶⁵ volje odlazi u Rusiju. Prepoznao je svoj trenutak. Otvaraju se u Moskoviji škole. On koji je kanio biti u Moskvi profesorom ostavlja sve, ma kako se to unosnim i slavnim pokazivalo. Odlazi zbog svoje »moskovske namisli – intentio moscovitica«. A to što odlazi bez Papina dopuštenja rješava tako što smiruje savjest stavom da mu vrijedi poslanje što ga je na početku bio dobio za put u Rusiju.

Križanić 17. rujna 1659. stiže u Moskvu. I već nakon deset dana upućuje carem Alekseju predstavku.⁶⁶ Znači da je sve već prije smislio. Postavlja se pitanje je

⁶³ Adam OLEARIUS (Öschläger), *Vermehrte Neue Beschreibung der Muscovitischen vnd Persischen Reyse*, Schlesswig, 1656.; A. L. GOLJDBERG, *Juraj Križanić und Adam Olearius* (Aus der literarischen Polemik des 17 Jahrhunderts), Veröffentlichungen des Instituts für Slawistik der Deutschen Akademie der Wissenschaften, 28 (1967.) II, str. 94–113, 390–395; Samuel H. BARON, *Križanić and Olearius* in: EEKMAN – KADIĆ, *Juraj Križanić (1618.–1683.) Russophile and Ecumenic Visionary*, nav. dj., str. 183–208; Samuel H. BARON, *The Travels of Olearius in 17th – Century Russia*, Stanford California, 1967., str. 16–19.

⁶⁴ Križanićev autograf *Bibliotheca Schismaticorum Universa* otkrio sam u arhivu Kongregacije za nauk vjere, nekoć Svete inkvizicije, nakon mnogih pokušaja. Istom kad je zagrebački nadbiskup kard. Franjo Šeper postao prefektom Svetog oficija, bio mi je omogućen pristup u arhiv. Utvrdio sam djela koja Križanić donosi u prijevodu s grčkog i ruskog, provjerio cjelovitost. Pripremam kritičko izdanje u Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti u nizu *Sabrana djela Jurja Križanića*. samom autografu sam pisao u nekoliko navrata: Ivan GOLUB, *Autographe of Križanić's Work »Bibliotheca Schismaticorum Universa« discovered in the Archives of the St. Officium at Rome*, in: Bulletin scientifique, Conseil des Accademies des sciences et des arts de la RSF de Yougoslavie, Section B: Sciences humains, tome 5 (14), No 10–12, Zagreb, 1969., str. 301–302; Ivan GOLUB, *Otkriven autograf Križanićeva djela »Bibliotheca Schismaticorum Universa«*, Kolo 9 (129), Zagreb, 1971., br. 10, str. 1051–1058; Ivan GOLUB, *L'autographe de l'ouvrage de Križanić »Bibliotheca Schismaticorum Universa« des archives de la Congregation du Saint Office a Rome*, in: Orientalia christiana periodica 39 (Roma, 1973.) fasc. I, str. 131–161.

⁶⁵ Ivan GOLUB, *Juraj Križanić in the Diary of Pope Alexander VII*, Orientalia christiana periodica 47 (Roma, 1981.) Fasc. 2, str. 459–464; Ivan GOLUB, *Juraj Križanić u dnevniku pape Aleksandra VII*, Starine, JAZU, knjiga 59, Zagreb, 1984., str. 129–134.

⁶⁶ BELOKUROV, *Juraj Križanić v Rossii*, nav. dj., str. 88–92. Spis postoji samo u prijepisu. Ima teških mjesta za prevođenje na hrvatski. Preveo ga je na hrvatski najprije Vatroslav JAGIĆ, prilikom 300. godišnjice Križanićeva rođenja (Vatroslav JAGIĆ, *Život i rad Jurja Križanića*, O

li u njoj učinio ono što je 1641. u Predstavci Francescu Ingoliju iznio kao svoju osnovu, moskovsku agendu. Drugim riječima, predstavlja li njegovo pismo caru ostvarenje namisli iz rimske Bilješke? Je li pismom caru 1659. potvrdio – neizravno, dakako – ono što je dopisom Ingoliju postavio 1641., dakle prije 12 godina? Drugim riječima, nastupa li Križanić kao prorok mesijanizma kulture?

Posve u smislu svoje Predstavke Ingoliju, kaže on u pismu caru da treba napisati povijest ruskog carstva i čitavog slavenskog svijeta. »Ako Bogu i Vama, care, bude ugodno meni najmanjemu i posljednjemu to povjeriti, ja sam spreman za to djelo. Molim Vaše carsko Veličanstvo da me imenuje povjesnikom ljetopiscem Vašeg carskog Veličanstva i da pod tim imenom služim.«⁶⁷

Voljan je napisati spis protiv poljskih objeda Rusije kojima nasjedaju Čerkezi. Spreman je također napisati odgovor onima koji moskovskom suverenu ne priznaju carski naslov, već ga zovu samo velikim knezom.

Govori o carevu čitateljniku i knjižničaru. »Svi su samodršci u drevna vremena u Egiptu, Astriji, Perziji, Grčkoj i u Rimu i u ovo vrijeme po svoj Evropi i manji knezovi htjeli imati, i imali su i imaju čitateljnike ili knjižničare za knjige koje mogu dobiti. Oni knjige raznih umijeća daju po redu razmjestiti i napraviti njihov popis u jednoj knjizi i brojevima označiti tako da se u tren oka nađu knjige koje se traže. Takav se posao povjerava čovjeku koji umije puno jezika da može znati brojne knjige.«⁶⁸ To kaže Križanić koji je provodio vrijeme u rimskim bibliotekama i bio povezan s Lukom Holsteniusom, bibliotekarom dvaju čuvenih rimskih knjižnica, Vatikanske i Barberinijeve.

Križanić logičnošću, njemu vlastitom, nakon postavke u kojoj govori o knjižnicama i knjižničarima vladara, donosi postavku u kojoj govori o carevoj knjižnici i o sebi kao mogućem knjižničaru: »Vaše carsko Veličanstvo ima puno knjiga. Ne bi bilo loše svrstati ih u red, pobrojiti, popisati, da bi ih Vaše Veličanstvo moglo u svako doba pregledati i razaznati o čemu sve te knjige raspravljaju, što uče i da radi učilišta knjige budu pri ruci.«⁶⁹ Koliko je u postavci bio kazao kako se vladarska knjižnica povjerava čovjeku koji umije mnoge jezike, kaže za sebe: »Ako Bogu i Vašem Veličanstvu bude ugodno, mogu u toj stvari poslužiti, jer umijem četiri jezika savršeno: slavenski, latinski, njemački i talijanski; umijem i druga četiri jezika nesavršeno: grčki književni, grčki obični, poljski i ugar-

---

tristogodišnjici njegova rođenja, Zagreb, 1917., str. 239–242). Preveo sam ga ja o 300. godišnjici Križanićeve smrti (Ivan GOLUB, *Tri pisma i tri predgovora ili Juraj Križanić o svojoj misli u Moskovi, O tristogodišnjici smrti Jurja Križanića – 1683.–1983.*, nav. dj., str. 112–114).

⁶⁷ Nav. dj., str. 112.

⁶⁸ Nav. dj., str. 113.

⁶⁹ Nav. mj.

ski. Ove razumijemo i možemo prevoditi na slavenski ili na latinski jezik savršeno, iako ih ne možemo savršeno govoriti. Lakše je, naime, razumjeti i prevoditi neki jezik nego ga savršeno govoriti.«⁷⁰

Slijedi Križanićevo izlaganje caru o ljetopisima i povijestima: »Ništa nije korisnije ni ugodnije ljudima koji se bave državnim poslovima od toga da poznaju razna carstva po svijetu, druge zakone, običaje, moći i bogatstvo. Ništa nije ni samim vladarima ugodnije negoli da slušaju istinite povijesti o takvim stvarima.«⁷¹ I ovdje, nakon opće postavke Križanić prelazi na stvarnost: »Do takvog se poznavanja može doći iz dobrih pisaca, a takvih hvaljenih pisaca ima koji od početka svijeta do današnjih vremena napisahu povijest: kao Botero koji opisuje stanje i jakost gotovo svih država na svijetu.«⁷² Nudi se za prevoditelja očito Boterova djela *Della ragione di stato libri X* (Milano, 1583.) te djela *Le relazioni universali* (Rim, 1591.). Nudi isusovca, protivnika Machiavellija, utemeljitelja političke geografije i filozofa države, tajnika sv. Karla Boromejskoga.

Križanić caru predlaže i povijest istočnog carstva: »I o povijesti istočnog carstva knjige koje postoje sadržavaju sve u sebi grčki ljetopis koji pisahu od Konstantina pa sve do propasti grčkog carstva. Taj se ljetopis može nazvati carskom poviješću i dostojan je carskih očiju. S Božjom pomoći mogu ga prevesti.«⁷³ Sve je to predlaganje caru ostvarenje Križanićeve namisli iz Predstavke Ingoliju. Tamo je, naime, govorio kako želi prevoditi povijesne knjige.

Križanić u pismu caru spominje i političke knjige: »Postoje također različite političke knjige iliti djela koja se bave ispravljanjem zemlje, djela vrlo korisna i ugodna, kao što su: Marni, Botero, Chokier i drugi. U njima se izlaže što je u vezi s tajnom ili korišću ili mudrošću i govori se o uzdržavanju carstva.«⁷⁴ Ovdje, čini se, on čini otklon od svoje Predstavke Ingoliju. U njoj je, naime, rekao kako ne kani prevoditi ni objavljevati političke spise već njih pribaviti i njima se služiti samo usmeno pri savjetovanju cara. Ovaj otklon je samo prividan i tek djelomičan. Križanić, naime, u pismu caru ne kaže, začudo, da bi te pisce preveo. Kod drugih djela, nakon što ih je naveo, ponudio se za prevoditelja. A to što ih je ipak imenovao, proizlazi zacijelo odatle da se pokaže kako on posjeduje znanja i te vrste. Zanimljivo da je spomenuo protukatolika Filipa Marnixa prije katolika Botera, da je uopće naveo Marnixa koji je zacijelo morao biti za katolike na indeksu zabranjenih knjiga. Križanić je, očito, držao da po savjesti smije čitati sve što pripada području kojim se bavi.

---

⁷⁰ Nav. dj., str. 113–114.

⁷¹ Nav. dj., str. 114.

⁷² Nav. mj.

⁷³ Nav. mj.

⁷⁴ Nav. mj.

Kao u Predstavci Ingoliju prije 12 godina, u pismu caru Križanić stavlja zajedno govor o jeziku i govor o prijevodu Biblije. S tim da u Predstavci Ingoliju najprije govori o ispravljaju prijevoda sv. Pisma, dosta podrobno, a o svojem učenju slavenskog jezika najkraće, tek na kraju; u pismu caru najprije govori o jeziku, a onda o Bibliji. Obojemu pak posvećuje isti opseg. Promjena tog redosljeda je razumljiva iz naslova naslovnika. Tamo Križanić govori tajniku Kongregacije za širenje vjere i priliči da najprije bude riječ o Bibliji; ovdje pak se obraća ruskom caru i pristaje da najprije progovori o jeziku. Osim toga, govor o jeziku omogućuje Križaniću da govori o izdanju popravljenog prijevoda Biblije. Tek nakon što se očitovao kao vješt jeziku, on ima pravo nuditi se za izdanje ispravljene Biblije.

»Sveto Pismo na slavenskom samo je jednom i to već davno tiskano u Ostrogu i već se malo tih knjiga nalazi. Mnogi ih žele kupiti, ali ih ne nalaze. Primjerno bi bilo da se ovo sveto blago u ovome carskom gradu izda novo s drugim djelima«⁷⁵ – piše on caru. Tako je oblikovao ponudu da ona može značiti i ponovno, popravljeno izdanje Ostroške Biblije iz 1581., ali i nov prijevod Biblije. Ipak, iz onoga što slijedi vjerojatnije je prvo. »Ako Bogu i Vašem carskom Veličanstvu bude po želji, mi možemo to štampanje nadzirati i bez pogrešaka ga čisto izdati na svijet«⁷⁶ – nudi Križanić svoju uslugu. Tako se on, budući dominikanac, nudi za izdavanje popravljenog izdanja Ostroške Biblije, na čijem je prvom izdanju radio dominikanac, Hrvat Venjamin. Nadziranje tiskanja knjige nije Križaniću strano. On je u Rimu, iz kojega je netom došao, nadzirao tiskanje glazbe i knjiga o glazbi Joãoa IV., kralja portugalskoga.⁷⁷ Ponuda rada na Bibliji, na ispravljaju

⁷⁵ Nav. mj.

⁷⁶ Nav. mj.

⁷⁷ Ivan GOLUB, *Juraj Križanić and João IV, or Križanić's Supervision of the Printing of João's Music and Works about Music*, in: *International Review of the Aesthetics and Sociology of Music* 11 (1980.) I, str. 59–86. Ovaj sam rad poslao, kad je izašao iz tiska, portugalskom muzikologu, svećeniku iz Evore, akademiku José Augusto Alegria. Kad sam ga posjetio u Evori, koju godinu poslije, dao mi je u ruke velebno izdanje u nizu *Portugaliae Musica*; rekao je kako mu je moj rad o Križaniću i Joãou IV. bio trag za otkriće djela čije je Križanić tiskanje nadzirao te mi pokazao u uvodu izdanja zapis o mojem radu *Juraj Križanić and João IV* koji mu je koristio u njegovu radu (*Portugaliae Musica*, João Lourenço Rebelo (1610–1661), *Psalmi tum Vesperarum, tum Completorii. Item Magnificat, Lamentationes et Miserere*, vol. I, *Transcrição e estudo de José Augusto Alegria*, Lisboa, 1982., str. X–XI, XX–XXI). Izdanje obuhvaća još tri sveska. U Portu u Portugalu izlazi: Ivan GOLUB, *João IV e Juraj Križanić. Contributo para a história das relações culturais entre a Croácia e Portugal*, *Humanistica e Teologia* 7 (1986.) I, str. 91–100; A na hrvatskom o Križanićevu nadziranju tiskanja glazbenih djela i djela o glazbi portugalskog kralja Joãoa IV. govori čitav jedan sloj u knjizi: Ivan GOLUB, *Juraj Križanić glazbeni teoretik XVII. stoljeća*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Radovi o životu i djelu Jurja Križanića, sv. I. Zagreb, 1981., str. 79–100.

Biblije, posve je sukladna s njegovom namisli što ju je 1641. uputio tajniku Propagande Ingoliju. Križanić je uopće čovjek ispravljач. Gramatika koju će napisati je korektivna gramatika kojom se ispravljaju slavenski jezici počam od staroslavenskoga, čime je ona uistinu jedinstvena.⁷⁸

Križanićeva predstavka caru Alekseju kojom se njemu stavlja u službu sukladna je, mutatis mutandis, s njegovom Predstavkom Ingoliju *O misiji u Moskoviiji*. Križanić je vjernost svojem mladenačkom očitovanju iliti manifestu iz 1641. dva puta pismovno potvrdio: nakon šest godina izrijetkom – pozivajući se na spis iz 1641. *O misiji u Moskoviiji*, i nakon dvanaest godina uključno, uključivši određene postavke iz mladenačke predstavke u predstavku caru Alekseju. Netko reče da je velik život onaj u kojem se san mladosti ostvaruje u zreloj dobi. Križanić je svoj manifest *O misiji u Moskoviiji* napisao u dobi od 23 ili 24 godine, a svoju Predstavku ruskom caru uputio u Moskvi u dobi od 41 ili 42 godine, kao početak ostvarenja svoje »moskovske namisli – intentio moscovitica«. Doista, san mladosti koji se počeo ostvarivati u zreloj dobi.

Od svih ponuda kojima se Križanić stavio na službu caru prihvaćena je ona o radu na slavenskom jeziku, Gramatici. Ako redosljed ponuda odgovara redosljeduju želja, onda ponuda koja je prihvaćena nije bila ono što je Križanić toga časa najviše želio. Zacijelo bi on radije bio za službu koja bi mu osigurala carevu blizinu. Valjalo mu se zadovoljiti kamenom kućicom koja mu je dana kao stan. Dok bi on sigurno radije bio na dvoru, kako je uostalom snovao, da ne reknem, snivao u svojoj Predstavci Ingoliju *O misiji u Moskoviiji*. S odgovorom na ponuđene službe caru počele su stvari ići nešto drukčije nego što je mladić bio mislio. Izostao je ulazak u dvor. Ipak, povjerena mu je djelatnost koja nije nipošto bila na rubu njegovih zanimanja – rad na jeziku.

Usred posla dogodilo se nešto što Križanić nije predviđao. Car Aleksej izdava ukaz kojim se Juraj Križanić izgoni u Sibiriju. To čini car u kojega je on vjerovao. Pobožni »tišajšij« car, najhumaniji car što je ikad sjedio na prijestolju moskovskih suverena.⁷⁹ Križanić je u snovanju svoje »moskovske namisli – intentio moscovitica« gotovo do u pojedinosti predvidio puno toga, pa i teškoće. Ovo, što mu se dogodilo, nije slutio.

Izgon u Sibiriju morao bi biti slom Križanićeve »moskovske namisli«. On je to i bio. Ali ne posve. Izgon je trebao biti i slom osobe. Križanić je bio ranjen, ali ne i slomljen. Dovršava u Sibiriji u Tobolsku, glavnom gradu Sibiriije, mjestu

---

⁷⁸ Ivan GOLUB, *La lingua di Križanić: Protoslavo, Paleoslavo, Panslavo, Neoslavo*, in: *Orientalia christiana periodica* 1993., fasc. II, str. 465–482.

⁷⁹ S. M. SOLOVJEV, *Istorija Rossii*, sv. VI, Moskva, 1961., str. 609.

svojem zatočenja svoju Gramatiku,⁸⁰ Pravopis.⁸¹ Piše *Razgovore o vladateljstvu*,⁸² trilogiju ekonomike, vojne vještine i političke mudrosti. Daje caru pismeno savjete koje mu je prema Predstavci Ingoliju iz 1641. kanio davati usmeno. Političke pisce koje je kanio prevoditi samo za sebe sada prevodi i tumači za cara. Svjetuje caru da se kani rata sa sjevernim susjedima i da mač okrene prema jugu, prema Tatarima i Turcima. Onako kako je snovao u davnoj Predstavci Ingoliju.

Kad se oslobodilo poljsko prijestolje na koje bi Aleksej rado ponudio svojeg sina, Križanić potiče na raspravljanje o teološkim pitanjima koja dijele istočnu i zapadnu crkvu, piše o izlaženju Duha Svetoga.⁸³ Zna, naime, da je razlika u vjere-ma razlog što katolička Poljska ne može izabrati ruskog kraljevića, pravoslavca za svojega kralja.

Kad se u krilu ruske crkve pojavio raskol starovjerstva, Križanić ustaje u obranu službene pravoslavne crkve, one koja treba biti sugovornik s Rimom.⁸⁴ Diže glas protiv prakse prekrštavanja u Rusiji. A u djelima *De Providentia Dei*⁸⁵ i *Tolkovanie istoričeskikh proročestv*⁸⁶ izlaže osobujnu teologiju povijesti.

⁸⁰ Juraj KRIŽANIĆ, *Gramatično izkazanje ob ruskom jeziku*. Priredio i uvodnu raspravu napisao Josip HAMM, JAZU, *Sabrana djela Jurja Križanića*, knjiga 2, Zagreb, 1984.

⁸¹ Juraj KRIŽANIĆ, *Ohjasn'enje vivodno o pismě slověnskom*. Priredio, uvod napisao i tekst preveo Josip Hamm, JAZU, *Sabrana djela Jurja Križanića*, knjiga 1, Zagreb, 1983.

⁸² Autograf se nalazi u Centralnom državnom arhivu drevnih spisa u Moskvi, pod signaturom: Fond 381, ed. hr. 1799. O svom istraživanju rukopisa u Moskvi izvijestio sam na hrvatskom i na engleskom: Ivan GOLUB, *Istraživanje o Križanićevim »Političkim spisima« u Moskvi*, *Vijesti Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 3 (1982.), br. 6, str. 5–6; Ivan GOLUB, *Juraj Križanić*, *Sabrana građa*, in: *Croatica christiana – Fontes*, sv. II, Zagreb, 1983., str. 283–286. Ovdje ne bih nabrajao djelomična izdanja koja počinju 1859.–60., već bih samo naveo cjelovito izdanje: Juraj KRIŽANIĆ, *Politika*, Podgotovio k pečati V. V. Zelenin, Prevod i komm. A. L. Goljdberg, Pod redakcijem M. N. Tihomirova, Moskva, 1965. Na upisivanju u računalu kod HAZU nalazi se: Juraj KRIŽANIĆ, *Razgovori o vladateljstvu*, Autograf priredio, preveo, protumačio, raspravom popratio i rječnik sastavio Ivan Golub.

⁸³ *Sobranie sočinenij Jurija Križanića*, sv. II, in: Čtenija v Imperatorskom obščestve istorii i drevnostej rossijskih, Moskva, 1892., str. 1–79.

⁸⁴ *Obličenie na soloveckuju čelobitnu*, in: *Sobranie sočinenij Jurja Križanića*, sv. III, Čtenija v Imperatorskom obščestve istorii i drevnostej rossijskih, Moskva, 1893., str. 1–167.

⁸⁵ *O Promysle*. Sočinenie togože avtora, kak i Russkoe gosudarstvo v polovine XVII veka. Izdao P. A. Bezsonov, Moskva, 1860.

⁸⁶ *Sobranie sočinenij Jurja Križanića*, sv. II, nav. mj. O Križanićevoj teologiji povijesti pisao sam u više navrata: Ivan GOLUB, *Križanić théologien*. Sa conception ecclésiologique des événements et de l'histoire, in: EEKMAN – KADIĆ, *Juraj Križanić (1618.–1683.) Russophile and Ecumenic Visionary*, nav. dj., str. 165–179; Ivan GOLUB, Križanićevo teološko poimanje zbivanja, in: PAVIĆ (urednik), *Život i djelo Jurja Križanića*, str. 105–109; Ivan GOLUB, *Juraj Križanić als Prophet des russischen Messianismus*, *Ostkirchliche Studien* 32 (1983.) 294–308; Ivan GOLUB, Križanićeva koncepcija povijesti, in: *Znanstveni skup u povodu 300. obljetnice smrti Jurja Križanića (1683.–1983.)*, Zbornik radova, II. dio, JAZU, Radovi o životu i djelu

Nazirući kraj života prije nego kraj progonstva, on piše Oporuku – njezinih 400 stranica listao sam u Moskvi – u kojoj, zapravo kojom, kako veli na njezinu početku, daje znati ruskom narodu kao naslovniku svoj život i svoje djelo.⁸⁷ Oporuka je zapravo zauzimanje za jedinstvo crkava.⁸⁸ Križanić stavlja do kraja karte na stol. On je u Predstavci Ingoliju rekao da će na kraju iznijeti svoju nakanu caru. Iznio ju je, ne caru nego narodu, ne na kraju petogodišnjeg boravka na carskom dvoru već petnaestogodišnjeg boravka u progonstvu.

Kako je upravo snovao u svojoj Predstavci 1641., Križanić je nakon »slo-ma« koji se zbio točno nakon 20 godina, 1661., izgonom u Sibiriju u novim prilikama, zapravo neprilikama, radio, mutatis mutandis, na dobrobiti Rusije. Peter Bezsonov, profesor slavenske filologije koji je u prošlom stoljeću zapravo otkrio Križanića, zapanjen je činjenicom da Križanić Rusiji koja ga je prognala u Sibiriju čini dobro, piše spise kojima želi pridonijeti gospodarskoj moći, vojnoj snazi, političkoj mudrosti, općoj obrazovanosti. U Križanićevo životopisu, od koje-ga postoji samo jedan primjerak u obitelji Tolstojevih u Moskvi, koji sam imao u ruci zahvaljujući Nikiti Iljiću Tolstoju, praunuku slavnog Lava Nikolajevića Tolstoja, Bezsonov tumači stav Križanića uznika prema Rusiji koja ga je zatočila i kojoj ne prestaje činiti dobro: »Križanićevo srce bilo je ispunjeno najvećom ljubavlju prema Božanstvu: ni koraka, ni retka, ni trenutka bez Boga i bez misli na njega: 'Nevidljivoga' on je vazda osjećao, nosio i stavljao preda se kao 'vidljivoga'. Samo iz te ljubavi bilo je moguće crpsti takvu ljubav prema svojem narodu, slavenskom narodu, kakvom je plantio Križanić i kakva je na tlu surove stvarnosti prerastala u romantičku, skoro platonsku ljubav; samo je takvo srce moglo žarko zavoljeti Rusiju sred hladnoće koja je stalno i odasvud nadirala, samo je ono moglo oprostiti Rusima i na oprostaju ni riječju ne spomenuti oprostenje; samo s takvom 'narodnom' ljubavlju bilo je moguće zalagati se za 'čovječanstvo'; i čovječanstvo će sve više i više cijeniti plodove te ljubavi u Križanića, unatoč svim nacionalnim sukobima i sporovima.«⁸⁹

Križanić je čekao svoju izgnaničku smrt, a dočekaio smrt svojega izgonitelja cara Alekseja. Mladi car Fedor, Aleksejev sin, smjesta oslobađa Križanića zatočeništva. Određuje da on radi u Ministarstvu vanjskih poslova kao prevoditelj slavenskog, grčkog, latinskog, talijanskog i njemačkog jezika. A načelnikom Mi-

Jurja Križanića, sv. 4, Zagreb, 1986., str. 1–24; Ivan GOLUB, *Križanić's Theology of History*, *Synthesis Philosophica* 16 (1993.) vol. 8, fasc. 2, str. 231–253.

⁸⁷ A. L. GOLJDBERG, *O »Smertnom razrede« Jurja Križanića*, in: *Pamjatniki kulture, Novye otkritija*, Moskva, 1975., str. 95–106.

⁸⁸ Ivan GOLUB, *Križanić kontroverzist*, in: *Zagrebačka biskupija i Zagreb, 1094.–1994., Zbornik u čast kardinala Franje Kuharića*, Zagreb, 1995., str. 218–222.

⁸⁹ P. BEZSONOV, *Sobranie sočinenij Jurija Križanića*, Moskva, 1882., sv. I, str. 3.

nistarstva bio je Artemon Sergejevič Matveev koji je 1659. Križanića o njegovu dolasku u Rusiju iz Putivlja, čini se, s preporukom poslao u Moskvu. Matveev je zaslužan što je Ministarstvo stalo tiskati izvorna i prijevodna djela. Nije li to bio trenutak koji je snovao i snivao mladi Križanić u svojoj Predstavci iz 1641? Car osloboditelj, car cjenitelj njegova dara, car koji mu daje posao kakav je mogao poželjeti – rad u ministarstvu vanjskih poslova gdje se tiskaju originalna djela i prijevodi – nije li njegov car? Križanić je upravo u Predstavci Ingoliju pisao kako želi u Moskvi objavljivati svoje spise i prijevode drugih pisaca. Osim toga, u Moskvi se nalazi i Maksim Filemonovič, nekoć protopop nježinski, kod kojega je Križanić stanovao za svojeg boravka u Nježinu, kao putnik u Moskvu, a koji je u međuvremenu postao biskupom i uzeo ime Metodije.

Sve kao da je, dakle, bilo naklono Križanićevo iskonskoj moskovskoj zamisli.⁹⁰ Hoće li sada započeti iznova? Ono što mu nije uspjelo kad je kanio, hoće li poduzeti sada kad mu se nudi prilika? On sve odbija. Želi samo jedno. Nudi mladom vladaru da će mu prevesti Aristotelovu Politiku, a njega moli da ga onda pusti iz Rusije. Ne lako, car ipak 27. ožujka 1677. donosi odluku da se Križaniću dopusti izlazak iz Rusije kod Smolenska. Zanimljiva podudarnost – preko Smolenska zvanog vrata Rusije – Križanić je prvi put, točno prije 30 godina, ušao u Rusiju.

Bez igdje ičega stupio je u Vilnius u Red propovjednika, dobivši obećanje da će moći put Rima sa svojim spisima; kao dominikanac uzeo je ime voljenog učitelja Augustina. Odjenut dominikanskom opravam, imenovan Augustinovim imenom, odražavao je ono što je kao mislitelj bio: po duši Augustin, po obličju Toma Akvinski. Objednio je tako u znak svoja dva učitelja. Novi provincijal nije držao do obećanja što ga je Križaniću dao njegov prethodnik, nije htio čuti o Križanićevo spisateljskom radu o Moskvi i pravoslavlju; govorio je Križaniću nek sve baci u vatru, a bude li još spominjao put u Rim, bacit će ga u zatvor.⁹² Iz

⁹⁰ Postavlja se, naime, pitanje što je bilo s onima koji su doveli do Križanićeva progonstva u Sibiriju. Jesu li oni tada u Moskvi i na kojem su položaju? I otežava li mu to, odnosno onemogućuje spokojan ostanak u Moskvi? Kakogod bilo, u to doba se nalazi u Moskvi diplomat Gerasim Dohturov s kojim se Križanić bio sreo u Varšavi prije svojega prvoga putovanja u Rusiju i kojemu se otvoreno predstavio kao katolički svećenik i ponudio se za službu caru. Dodir s Dohturovom u Varšavi bio je prvi Križanićev pokušaj ostvarenja njegove moskovske zamisli u smislu Predstavke Ingoliju iz 1641. Neuspio pokušaj.

⁹¹ Ivan GOLUB, Juraj Križanić – tražitelj mudrosti, in: *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 20 (1994.) br. 1–2 (39–40), str. 201–210; Ivan GOLUB, *Pojam filozofije u Jurja Križanića*, *Bogoslovska smotra* 37 (1967.) 469–475; Ante PAŽANIN, *Pojam mudrosti u filozofiji Jurja Križanića*, in: PAVIĆ (ur.), *Život i djelo Jurja Križanića*, nav. dj., str. 7–14.

⁹² Ivan GOLUB, *Fonti domenicane su Juraj Križanić*, in: *Orientalia christiana periodica* 51 (Roma, 1985.) fasc. II, str. 388–407; Ivan GOLUB, *Gli ultimi anni di Juraj Križanić (1678–1683)*, in: *Orientalia christiana periodica* 52 (1986.) fasc. II, str. 378–407.

neke vrste novog zatočeništva izbavlja se kad s Janom III. Sobieskim, zacijelo kao kapelan njegove vojske, odlazi put Beča koji su opsjedali Turci, nakan, zacijelo, odatle se spustiti do domovine i potražiti prah one kojoj nije rekao ni zbogom odlazeći u Rusiju – svoje majke, zbog čega ga je pekla savjest. No, nadasve je kanio u Rim sa svojim spisima. Međutim, na dan bitke za oslobođenje Beča, 12. rujna 1683. Križanić je poginuo.⁹³ Moja istraživanja u raznim samostanima u Austriji, osobito kod dominikanaca u Beču, ne bih li našao Križanićeve spise, ostavljene možda negdje na sigurnom od samog Križanića, nisu dala rezultata.

IV.

Zašto je Križanić žurio da napusti Rusiju? Zašto ga povoljnosti za njegovu moskovsku namisao koje su, sva je prilika, postojale u Moskvi nakon njegova povratka iz zatočeništva nisu zadržale u prijestolnici? Kamo je hitao? Držao je da je uradio što je mogao u Rusiji. I žurio je da napiše i objavi djelo o Moskoviji. Da napiše svoje djelo *Moscovia* kao što ju je bio napisao Possevino kojeg je čitao, kojim se nadahnua za put u Rusiju. Bit će da je jedan od razloga ostanja u Vilniusu bio i taj da tu gdje i Possevino, tiska svoje djelo *Moscovia*.⁹⁴

Ima nešto tragično i pretragično u Križanićeveu životu. Sa svojom *Bibliotheca Schismaticorum Universa* mogao je biti Bellarmin, s obzirom na pravoslavlje, naučitelj kontroverzija s Istokom; djelom o Moskoviji mogao je biti drugi Possevino i dati budućim naraštajima ono što je Possevino dao njemu. Ništa se od toga nije ostvarilo.

Najkobniji je bio izgon u Sibiriju. Ne tek zato što je Križanić tu čamio 15 godina, već osobito zato što je tu u uzničkim uvjetima radio svom dušom i svom

⁹³ Nicolaas WITSEN, *Noord en Oost Tartarye*, Amsterdam, 1692. (1705, 1785), str. 72; Ivan GOLUB, Službeni zapis o smrti Jurja Augustina Križanića, u: *Znanstveni skup u povodu 300. obljetnice smrti Jurja Križanića (1683.–1983.)*, Zbornik radova II. dio, nav. dj., str. 25–30; Geert van DARTEL, Nicolaas Witsen i Juraj Križanić, u: *Znanstveni skup u povodu 300. obljetnice smrti Jurja Križanića (1683.–1983.)*, Zbornik radova II. dio, nav. dj., str. 207–235.

⁹⁴ Mnogi su Križanićeve suvremenici koji su se našli, najvećma kao diplomati, u Moskoviji pisali izvješća ili tiskali knjige o svojim opažanjima za Europu zagonetne zemlje. Bilo bi silno zanimljivo, da je Križanić napisao svoju knjigu *Moscovia*, vidjeti njegovo gledanje i usporediti ga s gledanjima njegovih suvremenika o Rusiji. Prof. Tom Eekman, prvi istraživač Križanića na Zapadu s kojim sam se u počecima svojeg rada o Križaniću upoznao, ispitao je Križanićeve zapise o tadašnjoj Rusiji razasute po Križanićeveu djelu *Razgovori o vladateljstvu* i usporedio ih s izvješćima, opisima i djelima što su ih Križanićeve suvremenici pisali o Rusiji (Thomas EEKMAN, *The Image of Russia in the Works of Juraj Križanić and Other Seventeenth Century Observers*, in: *Homo imago et amicus Dei, Miscellanea in honorem Ioannis Golub*, Collectanea Croatica – Hieronymiana 4, Pontificium Collegium Croaticum Sancti Hieronymi, Romae, 1991., str. 326–338).

snagom za dobro Rusije, slavenskog svijeta i jedinstva crkava, a da njegova riječ nije naišla na odjek: »Križanić je« – piše A. Brückner – »izvoditelj bez slušateljstva, virtuoz bez koncertne dvorane, propovjednik bez zajednice, zastupnik napretka kojemu se nitko nije priključio. Ima nešto tragično u tome kako u osami izгона u Tobolsku nastupa tolika inteligencija i opća obrazovanost, tolika inicijativa i originalnost, a da govorena ili pisana riječ nije našla slušatelja niti čitatelja, sudionika niti razumijevanja«.⁹⁵

Tragedija je to proroka. Nije slučaj da je Križanić u predvečerje blagdana sv. Ivana Krstitelja, Preteče Gospodinovoga, u Sibiriji s latinskog preveo na svoj sveslavenski jezik himan o Preteči. On je, izričito je to naznačio u svojoj Predstavci Ingoliju 1641., kao mladić, i još određenije potvrdio u svojem pismu Rafaelu Levakovuću 1647., htio biti pretečom u Rusiji, promicanjem onoga što se današnjim jezikom zove kultura, znanost i umjetnost htio je utrti put onima koji će onda raspravljati – ne nametati ih – o istinama vjere među crkvama. Htio je biti – da posegnemo za suvremenim izrazom – prorok mesijanizma kulture. I bio je. Bio je glas vapijućega u pustinji.

No, mudracima vladari skidaju glave i proroke kamenuju kraljevi. Aleksandar je smaknuo Aristotela, Herod pogubio Ivana Krstitelja, Preteču. Aleksej je prognao Križanića, nesuđenog mudraca svojeg dvora i zatočio proroka.

No, riječ proročka ne propada i mudrost ne sahne. Ako i padne, ne propadne. Ako naoko istrune, ipak izraste. Kad-tad. S. M. Solovjev u svojoj učiteljskoj višesveščanoj *Istorii Rossiji* piše da je Križanićevo glavno djelo *Razgovori o vladateljstvu* u rukopisu bilo priručnom knjigom »nastolnaja kniga«⁹⁶ obnovitelja Rusije, Aleksejeva sina, Petra Velikoga.

O 300. godišnjici Križanićeve smrti održana su tri znamenita znanstvena skupa o njemu: jedan u Zagrebu u JAZU, drugi u Kijevu na Međunarodnom slavističkom kongresu i jedan u New Yorku na Columbia University, a HAZU zajedno s Ruskom akademijom znanosti i umjetnosti izdaje Križanićeve djela i djela o Križaniću. Dopire glas vapijućega u pustinji, sibirskoj pustinji i javlja se jeka na nj. Hrvat i Slaven Juraj Križanić preteča je, na neki način, Poljaka i Slavena

⁹⁵ A. BRÜCKNER, *Ein Finanzpolitiker in Russland im XVII Jahrhundert*, in: *Russische Revue*, 1891., 1, str. 281.

⁹⁶ S.M. SOLOVJEV, *Istorija Rossii s drevnejših vremen*, sv. XIII, Sanktpetersburg 1868. O slavenskoj viziji Jurja Križanića i njegovim domovinskim polazištima vidi: Ivan GOLUB, *The Slavic Vision of Juraj Križanić*. Postscript Ivo Banac: *Friendship with Križanić and Russia*, Zagreb – Dubrovnik, 1993.; Ivan GOLUB, *The Slavic Idea of Juraj Križanić*, in: *Harvard Ukrainian Studies, Special Issue: Concepts of Nationhood in Early Modern Eastern Europe*, 10 (1986.) br. 3–4, str. 438–491; Ivan GOLUB, *Slavenstvo Jurja Križanića*, nav. dj.; *Slavenstvo Jurja Križanića*, in: *Forum* 22 (1983.) knj. 45, br. 1–3, str. 30–123; Ivan GOLUB, *Slavenska ideja Jurja Križanića*, *Historijski zbornik* 36 (1983.) 33–40.

pape Ivana Pavla II., pape inkulturacije, kako ga volim zvati, i, zašto da ne izrekнем, proroka mesijanizma kulture.⁹⁷

Zagreb, 25. siječnja 1996., na blagdan obraćenja sv. Pavla i dan završetka molitvene osmine za jedinstvo kršćana. Započeto u Rimu uoči prve nedjelje Došašća 1987.

Zusammenfassung

JURAJ KRŽANIĆ ALS PROPHET DES MESSIANISMUS DER KULTUR KRŽANIĆ' MANIFEST »DELLA MISSIONE IN MOSCOVIA«

In seiner Denkschrift an den Sekretär der Congregatio de propaganda fide, Francesco Ingoli, hat junge Theologe Juraj Kržanić 1641 seine Absichten über eine künftige Arbeit in Moskau dargelegt und seinen Standpunkt gegenüber der Moskovitern zum Ausdruck gebracht: »Ich sehe die Moskoviter weder als Heretiker noch als Schismatiker an (weil deren Schisma nicht aus Hochmut hervorgeht, der echten Würzel des Schismas, sondern aus Unwissenheit): daher betrachte ich sie als Christen, die ganz einfach auf einen Irrweg geraten sind. Und so denke ich, mit ihnen in Kontakt zu treten, heisst keinesfalls, ihnen den Glauben zu predigen (was zu unternehmen ich niemals wagen würde), sondern vielmehr, sie hinzuführen zu den Tugenden, zum Wissen, zu den freien Künsten: wenn diese erst eingeführt sind, wird es dann leicht sein, ihnen den Betrug und die Unwahrheit zu zeigen, was die Aufgabe derer sein wird, die voll von Tugend und Geist sind«. Kržanić wollte also nicht Missionar im klassischen Sinn sein, sondern der kirchlichen Vereinigung nur den Weg bereiten, und zwar durch die Verbreitung von Kultur und Moral in Russland. Sechs Jahre später schreibt Kržanić an Raphael Levaković Croata: »Wie durch das Studium der heidnischen Philosophen in griechischer und lateinischer Sprache den heiligen Vätern der Weg für die Befassung mit Glaubensfragen geebnet worden ist, so würde gleichfalls, wenn auch in weitaus ungleichem Ausmass mit Hilfe der litterarischen Erudizion in unserer Sprache ein Vorbote des Umdenkens in diesem Volk

⁹⁷ Kardinal Karol Wojtyła, prilikom jednog posjeta Hrvatskom papinskom zavodu sv. Jeronima u Rimu, u zdravici kod stola, govoreći o hrvatsko-poljskim vezama, govorio je o Jurju Kržaniću. Kad je pak 1989., u sklopu proslave 400. godišnjice hrvatske crkve sv. Jeronima u Rimu, posjetio 21. listopada crkvu i Zavod, čuo je od zagrebačkog nadbiskupa kard. Franje Kuharića riječi o Jurju Kržaniću, preteći ekumenizma, kojeg je jedinog kardinal od članova drevnih svetojeronimskih ustanova u pozdravnoj riječi izdvojio. Kad sam istog dana u zavodu Papi dao na ruke svoju knjigu *Kržanić* (Zagreb, 1987.) reče Ivan Pavao II. ponovljeno »Kržanić, Kržanić, Kržanić«.

(dem moskovitischen) auftreten, wenn es der göttlichen Majestät gefällt, mich Unwürdigen dafür zu erwählen«. Das darf man mit Messianismus der Kultur bezeichnen. Diesem Messianismus steht Krizanić nicht rein spekulativ gegenüber, sondern er bemüht sie, auf diese eben prophetische Weise dabei mitzuwirken. Seinem Messianismus der Kultur ist Krizanić mutatis mutandis treu geblieben

Schlüsselworte: *Krizanić J., russische Orthodoxie, Katholiken*